

ERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTŐI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
<i>Dr. Ferenczy Géza</i> : Elnöki megnyitó	1
<i>Gvidó Béla</i> : Ima	4
<i>Vári Albert</i> : Az igaz út	6
<i>Kovács Lajos</i> : Izenet a Cenk tövéből	9
<i>Benczédi Pál</i> : Ki és miért ítélte Jézust halálra?	24
<i>Dobai István</i> : Nehány szempont a hitoktatáshoz	30
<i>Dr. Varga Béla</i> : Csikszentkirályi Bors Mihály	36
Irodalom	37
Különfélék	44

fy a C. sz. tan!

LXIX. ÉVF.

1 9 3 7.

1. FÜZET.

Tipografia „Pallas” Cluj, Strada Vlahuță 3.

Cenzurat

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 8 P., mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezethél (V., Nádor ucca 22 sz.) levő folyószámlánkra befizethető. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXIX. ÉVF. 1937.

JANUÁR—FEBRUÁR

1. FÜZET.

Elnöki megnyitó

az Unitárius Irodalmi Társaság 1936 december 12-iki közgyűlésében.

Ujra egy év pergett le az idők végtelenjéből, újra egybe-
gyűltünk, hogy a letelt év tapasztalatait, eredményeit és kivánal-
mait Irodalmi Társaságunk nézőpontjából áttekintsük, megtárgyal-
juk s további cselekvésnek irányvonalát kijelöljük.

Csak egy általános visszatekintésből azt állapithatjuk meg,
hogy a letűnt év — Társaságunkra vonatkozólag — nem tartozik
a nyomtalanul eltűnt évek sorába. Örvedetesen tapasztaljuk a
Társaságunkkal összefüggő irodalmi tevékenységnek folytonos szé-
lesbítését. Magára a Társaságra vonatkozólag két kiváló jelentő-
ségű munka hívja fel figyelmünket. Ezek egyike „Ferencz József
unitárius püspök élete és kora“ írta Dr. Gál Kelemen, Társasá-
gunknak érdemes alelnöke; és másika: „Egy ardeali irodalmi tár-
saság története a sorsváltozás utáni időkben“ (1920 aug. 20—
1935 dec. 14), összeállítója és írója S. Nagy László, Társaságunk-
nak érdemes főtájkára.

Az előbbi egy fejezetben s utóbbi egészben Társaságunk ala-
kulását, célját, tevékenységét, irányelveit s a Társasághoz fűzött
várakozásainkat ismertetik. Az első önálló könyvben, a második
az év folyamán részletekben folyóiratunkban s legutóbb önálló
különlönyomatban jelent meg. Bizonyára ismertek mindnyájunk
előtt, mégis helyesnek találom egy pár vonatkozásban reájuk ki-
terjeszkedni.

Nemcsak történelmi hűséggel és írói alapossággal ismertetik
Irodalmi Társaságunknak 15 éves multját, kiemelkedő jelentőségű
tevékenységét, — és nemcsak indokoltan, tényekre rámutatva —
domborítják ki, hogy „az ardeali magyar sorsnak ujjáala-
kuló korszakában az új ardeali magyar élet első építő munká-
sai“ voltunk s hogy „tevékenységünk nemcsak egyházi misszió, ha-
nem fajmentő és fajfenntartó misszió is volt“, hanem rámutatnak

arra is, hogy tevékenységünk idők folytán hol és mely vonatkozásban erőtlenedett, céltudatos munkánk hol gyengült vagy gátoltatott s szerető és féltő gonddal rámutatnak arra is, hogy jövőben mi és hol lenne folytatandó, hogy hivatásunkat megközelíthessük. Kiemelik „vándorgyűléseink“-re, hogy azok példaadók kellene maradjanak a Társaságnak „saját maga számára is“; s népi kultúra szorosabb kapcsolata nemcsak folytatandó, hanem kiépitendő lenne; egyházközsegeink történelmének lelkészeink utjáni — bár adatszerű meg- és összeírása még pályatételek útján is szorgalmazandó, hogy azok felhasználásával egyháztörténelmünk valahára megirassék — s sajnálattal említik fel, hogy egyházi irodalomtörténetünk pedig egyáltalán nincs. Ha további részletezésre nem is terjeszkedem ki, ha nem is mutatnék még arra se, hogy az egyházunk multját, jelenét, történelmi kialakulását és hitelvei fejlődését ismertető angol nyelvű, már tervbe és munkába is vett ismeretetésének végrehajtását lehető késedelem nélkül végrehajtandónak mondják, akkor is egy egész munkaprogramm áll előttünk, s komoly elszántsággal kell foglalkoznunk ezeknek érdemleges megtárgyalásával, e munkakör szükítésével vagy szélesbitésének kérdésével, a kiviteli lehetőségekkel, a sorrenddel stb., hogy hivatás-teljesítését munkálhassuk s megközelíthessük.

Tárgysorozatunk rendén mindenestre ismertelve lesz Társaságunk tagjainak az elmúlt év folyamán kifejtett egyéb irodalmi tevékenysége is, én tehát azokra nem terjeszkedem ki, de nem hallgathatom el örömet és büszkeségemet a kifejtett tevékenység és sikerek felett.

Az kétségtelen, hogy nagyon sok terv és értékes elgondolás gyakorlati megvalósítása az anyagi lehetőségektől függ. Gonddal törekszünk Társaságunk anyagi erejét is növelni és szilárdítani, de még nagyon messze vagyunk attól, hogy a folyóiratunk pontos megjelenítésén tuli kiadványok kinyomtatásait vállalni merjük. Hangsúlyoznom kell, hogy külső segítség közeli konturjait még nem látom, s saját erőnkéből kell a segélyforrásokat kitermelnünk. E téren a saját tevékenységünk is fogyatékos.

Mult évi megnyitóban felemlítettem, ugy a pártoló tagtársak toborzásának, mint az önmagunknál elhelyezendő egy-egy gyűjtő perselynek a gondolatát. Ha az előbbi a mások érzésétől és gondolatvilágától is függ, az utóbbi már csak a saját ténykedésünk. Ezzel magam ez év folyamán kísérleteztem. Vendégeim-

nek étkezés után pénzért — 10 leiert — adtam a fekete kávét. Az évi gyűjtés eredménye kikerekítve 500 lei. Ezt van szerencsém pénztárunkba beszolgáltatni. Mondhatom, egész komolysággal, hogy vendégeim nemcsak kész örömmel nyujtották e megadóztatást, hanem azzal Társaságunk hivatása és feladatai is napirendi megbeszélések kérdésévé váltak. Engedje meg a közgyűlés, hogy tagjainknak jóakaratu figyelmébe ajánljam e példát, hisz a tenger is esőcseppekkel növekedett és növekedik.

A már ismertetett és jeleseink által előnkbe állított munkaprogramm végrehajtása az anyagi támogatást igényeli, más oldalról hiba lenne tagjainknak hatalmasan előtört irókészségét lankasztani, buzgóságát bénítani, méltóztassanak tehát megengedni, hogy céljaink szolgálatába egy alapítványt, néhány pályatételt és díjat bejelentsek.

„Vándorgyűléseink“-nek folytatását csakis a megjelenési, vasuti utazási költségek tulmagas összege bénította meg. Tagjaink nem bírták fizetni, Társaságunk nem viselhetette anyagiak hiányában. E vándorgyűlések azonban a mindenoldalu megállapítások szerint égetően szükségesek a népi kultúra színvonalának fenntartása sőt kiépítése végett. 10.000 leit óhajtok „vándorgyűlési alap“ címen, ezek tartása céljára letenni. Az alap nem elkölthető, ellenkezően gyümölcsözletendő. Az évi gyümölcsöztetés $\frac{1}{3}$ -öd része tőkésítendő, viszont a többi jövedelem a vándorgyűlésen résztvevő társasági tagok utiköltségeire használható fel.

Pályadíjakat óhajtok kitűzni és pedig 1000 leit történelmi egyházközségeink bármelyike történelmének megírására, 1000 leit unitárius vonatkozásu és tárgyú történelmi elbeszélés írására, 4000 leit ugyanazon tárgyú és vonatkozásu regény írására.

Kérem a t. közgyűlést, méltóztassék mindezeket elfogadni s a szokásos feltételek melletti kihirdetésével és kezelésével választmányunkat megbizni.

És most zárómondatul ismételem Jakab Elek nagyérdemű elődünknek a múlt század közepén tett megállapítását: „az abszolutizmus ellen csak az irodalom volt az a paizs, melyről lepattant a hatalom golyója, a nemzet lelke a könyvek és lapok bástyáiba vonult vissza s onnan védte szent örökünket“, mihez csak azt fűzhetem — sikeresen is.

Szeretettel köszöntöm Társaságunknak közgyűlésünkre összesereglett tagjait s a mai közgyűlésünket megnyitom. *Dr. Ferenczy Géza.*

Íma

az Egyházi Főtanács megnyitásakor 1936 december 18-án.

Hatalmas Isten! Édes jó Atyánk, ki teremtetted, adtad az emberi életet, ki munkára hivat és kötelességek elébe állítottál: egybegyülésünk, munkálkodásunk kezdetén érzésünk, gondolatunk, szavunk az ima mélységében és tisztaságában a tied legyen, mert úgy lesz áldott életünk és munkálkodásunk, ha minden kezdeten, minden folyamatban és minden végezetben szent nevedet dicsőítjük és szent neved lesz a mi erősségünk.

Azért hát imánk a hála imája az elvett javakért, a megtartó atyai kegyelemért és irgalmasságért; hitvilágunkban imánk az emlékezés imája a neveddel végzett jó cselekedetek alkotó erejéért; imánk a szeretet mélységében a reménység imája, hogy te egyetlen, egy igaz élő Istenünk nem hagysz el s ha vannak szenvedéseink és aggodalmaink, azokból kivezérelsz, hogy atyai egységedben szerves testvériségünk egybekapcsoló, megértő cselekedetekre és alkotásokra buzdítson.

Hogy így ne hadakozunk a levegő égben, hanem szűrődjön át érzelmünk mélységébe, értelmünk világosságába, szabad akaratunk teljességébe, lelkiismeretünk áhítatos templomába, a mennyei sugallat, a mennyei izenet, a mennyei parancsolat, a te parancsolatod oh mindenható Isten: *egymást szeressétek, egymást megbecsüljétek, egymást megértsetek.*

A kívánatos jó munkának, az áldásos munkának ez a legfőbb biztosítója.

Imádkozó keblünk, Ildvezítőnk tanításából kell, hogy merítse a lelki erőt: *arról ismernek meg, hogy én követőim, én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek...* Szeretet volt unitárius egyházunknak életető hatalma, megtartó ereje. Egység volt hitlobogónk jelszava. Egység volt az unitárius szent vallás tagjainak ismertető jele. Az összetartás jegyében az egységet vettük át őseinktől szent örökségül. Jó Ur-Isten segíts minket, hogy e szent

örökségünket megtarthassuk időtlen időkön keresztül. Taníts minket így is imádkozni: *Őrizzen minket az Ur — a te kegyelmed — attól, hogy őseinktől nyert emez örökségünket áruba bocsássuk avagy eladhassuk.*

Taníts Uram tűrni, szenvedni, terheket hordozni, de lelki közösségben együtt és egyenlő akaratban munkálkodni, hogy unitárius anyaszentegyházunk minden tagja — küzdők, munkások és vezető tagjai legyenek *egybekötve egy értelemnek és egyenlő akaratnak általa.*

Ez legyen vezető szelleme, éltető lelke mostani tanácskozásunknak is; ez legyen vezető szelleme, éltető lelke mindig a mi imádkozásunknak, az egy értelem és egyenlő akarat legyen vezető szelleme, éltető lelke minden cselekedeteinknek, melyeket egyházunk, vallásunk érdekében végzünk bármely helyen és bármely időben.

Ne legyen e kicsiny seregben szenvedély, elfogultság, avagy gyűlölség, hanem béke és szeretet s így alkossunk gyönyörtűséges dolgokat e nehéz időkben is.

Adj a tanácskozók értelmének világosságot s az elnöklő, előülő fővezéreknek bölcsességet.

Áldj meg mindeneket: a helyet, napokat és az időt; áld meg a földet, a hazát, a népet, áld meg a királyt most és mindörökké
Ámen.

* * *

Uram ne vigy a kísértetbe, de szabadíts meg a gonosztól...
Legyen béke áldott Isten te föléd e szent teremben szent nevednek dicsőségére, egyházunk, gyülekezeteink boldogságára örökön örökké
Ámen.

Gvidó Béla,

tárnavaköri unitárius esperes.

Az igaz út.

Minden kornak megvan a maga jellegzetes sajátága. Az egyik a test kultuszát helyezi előtérbe, a másik a lélek üdvösségére fekteti a fősúlyt. Az egyik a vallás lobogója alatt harcol, a másik a politika útvesztő szövevényeibe vész el. Az egyik a tudománynak él, a másik a művészetekben merül el. Az egyik a háborus jelszavakat hangoztatja, a másik a béke áldásait hirdeti. Az egyik az egyéni jogok kiharcolására fegyverkezik, a másik a szociális egyesülésben látja boldogságának az útját. Így alakul a történelem s foly tovább, mint egy óriási folyam, amely újabb meg újabb hullámok alakjában tör utat magának a bizonytalan jövő felé.

A mi korunk az ellentéteknek a kora. A legszélsőségesebb irányok küzdenek egymással. Mint a nagy viharok idején a természetben a hideg és meleg, a por és az eső, a felhő és nap-sugár, a keleti és nyugati légáramlások rendetlen összevisszaságban kavarnak körülöttünk s ebben a természeti kaoszban az ember elveszíti tájékozó képességét: így vagyunk a mai kor valási, politikai, gazdasági, erkölcsi és világnézeti kaoszában. Anarchizmus, szocializmus, kommunizmus, individualizmus, nacionalizmus, diktatura, demokrácia és más jelszavak röpködnek körülöttünk a levegőben. Zűrzavar van mindenütt. Felborult nem csupán a népek politikai és gazdasági egyensulya, hanem a lelki élet vizei is annyira megzavarodtak, hogy az ember nem látja azt az utat, mely tisztább vizekre, nyugodtabb tengerre vezetne. Természetes, hogy ebben a zavarosban felszínre jutnak olyan elemek, amelyek nyugodt és csendes időkben el voltak iszapolva s létezésükről még fogalma sem volt az embernek. Az ilyen bizonytalan időkben előtérbe nyomulnak a zavarosban halászni szeretők, akik éppen ezt a bizonytalanságot használják fel a mások megrontására s a maguk javára. Ezért van, hogy manapság annyi panasz hangzik el az igazságtalanságok és embertelenségek miatt.

Ebben a zavaros és bizonytalan világban fel van borulva a lelki és erkölcsi értékeknek a multban kialakult rendszere, amit erkölcsi világrendnek nevezünk. Ezért hallunk lépten-nyomon keserű kifakadásokat, amelyek így szólnak: a mai időkben a becsületes ember nem boldogul. A mai kor a bűnösök, a rosszak, az erkölcs-telenek kora. Itt a munka nem a boldogság útja. Könnyebben haladnak előre a korhelyek, a naplopók, mint a munkás és becsületes emberek. Ma a könyökkel előretörő szánalmas mosolygással tekint a szerény és alázatosra s azt élehetetlennek nevezi. Mellét verve fennhangon dicsekszik a duzzadó önérték nevében a maga fölényességével. És ezek a példák ragadnak, s magukkal sodorják még azokat is, akik egy kiegyensúlyozott világ nemesebb légkörében növekedtek. Nem csoda, ha a jobbak lelkében fölmerül a kérdés: vajjon halad-e az emberiség előre, vagy pedig az általános kultúra csak üres máz, amely alatt visszafejlődik az ember erkölcsileg?

Ez a kérdés annál jogosultabb, mert amilyen zavar van ma az erkölcsi életben, éppen olyan felfordult állapot van a vallás világában. Különbözik is ez a kettő elválhatatlan egymástól. Tiszta erkölcs a tiszta vallás gyermeke, romlott erkölcs a megromlott vallási érzésből táplálkozik. Hamis irányok, téves jelszavak rontották meg az emberiség vallási érzését és gondolkozását is. Egyik oldalon a legsötétebb butítás eszközeivel az embert a vakhit és babona hinárjába terelik. Itt elveszíti józan belátását, helyes ítélőképességét és vak elfogultságában átkot kiált és fegyvert ragad minden józan felfogás és tiszta belátás ellen. Ezért van nagy keletje az okkultizmusnak, mint valláspótléknak. A másik oldalon ennek ellenhatásaképpen megindul a lázadás a vallás ellen, s azt nemcsak gúny tárgyává teszi, Istent kiküszöbölve a világrendjéből, hanem fegyvert csörtet, s kardot ránt a vallás teljes kiirtására. Ime így áll szemben egymással a mai kor gyermeke vallási tekintetben is. Mintha kialudt volna a jövőndő útját mutató világosság.

Mi, akik szemlélői vagyunk ennek az elkeseredett harcnak, az ellentétek ilyen merev szembeállításának, megdöbbenve állunk meg a kor eme fojtó légkörében s kérdezzük: hát nincsen más kivezető út? Ha lelkünk ragaszkodik a valláshoz, akkor a vallás neve alatt minden vakhit és babonás képzelődésnek helyet kell adnunk. Ha pedig józan értelmünk tiltakozik ezek ellen, akkor egyenesen a vallástalanság és istentelenség karjaiba kell

dobnunk magunkat? Vajjon nem volna és nincsen más útunk, hogy ebből a zavaros helyzetből jobb és tisztább világba jussunk? Vajjon ez a felfordult állapot a vallás végső romlását jelenti?

Itt, ebben a válságos helyzetben nyomul előtérbe a józan vallás szolgáinak nagy és szent hivatása. A tudomány szűrőjén át megtisztítani az életnek megzavarodott vizét s azt a lélek táplálására alkalmassá tenni. A józan kritika rostáján át különválasztani a tiszta buzát a konkolytól és polyvától; rámutatni arra a kösziklára, amelyen a hitnek és vallásnak állandó hajlékot lehet építeni; világosságot gyujtani a lelkekben, amelynek fénye beragyogja a kibontakozás útját és irányát; kitűzni a szebb és boldogabb jövőnek a lobogóját s ezen lobogó fennen hordozására mindenkit fellelkesíteni: ime ezek a szent és nemes feladatok várnak mi reánk. Ebben a munkában vezérünk és utmutatónk az evangelium, a maga eredeti szépségében és tisztaságában.

Az az út, amelyen aki jár, az nem jár a sötétségben, hanem övé lesz az „élet világossága“. Ezen az úton összetalálkoznak azok, akik eddig ellenségkép állottak egymással szemben s kezét fogva a testvériség meleg érzésétől indítatva, együtt haladnak az istenországa felé. Bárcsak ez a megbomlott világ minél előbb megtalálná ezt az igaz utat!

Vári Albert.

Izenet a Cenk tövéből.

(Előadás a budapesti Dávid Ferenc Egyletben 1936 november 13-án.)

Messziről, idegen ország vadregényes bércei közül jövök, hogy lelkemben az unitárizmus szellemével s annak jövőjében vetett hittel eleget tegyek a megtisztelő felhívásnak, mely a nagymultu és előkelő budapesti Dávid Ferenc Egyletben csekélységemnek a megjelenésre alkalmat adott.

Talán mondanom sem kell, hogy a régi kulturával és szabadelvű szellemmel méltán dicsekedő Braşov városából, a páratlanul szép Cenk tövéből meleg üdvözléte hozok mindazoknak, akik ma itt jelen vannak, vagy legalább idegondolnak. Tudom, hogy ez üdvözléthez örömmel csatlakozik egész Románia unitárius népe.

De hozok izenetet is, mely tulajdonképpen szerényigényű előadásomnak tárgyát képezi s a lelkemben élő vágyaknak és vallásos mnggyőződésnek halvány kifejezője akar lenni. Ugy is mondhatnám, hogy előadásomban szeretnék röviden reámutatni arra, hogy milyennek látom az unitárizmust magunk között s azon túl is, és hogy milyennek szeretném látni.

Mielőtt ezt tenném, hazulról indulva ki, legalább futólag érinteni akarom azt is, hogy a szűkszavu feljegyzések és a hagyomány szerint az unitárius eszme Braşovban már századokkal ezelőtt ismert volt, sőt templom is állott a hivek rendelkezésére. Azonban a türelmetlen évtizedek száraz esztendei kiszívták a bizonyára még elég mélyre nem eresztett gyökérnek a nedvét. Az üldözés szelleme, mely a XVIII. században fokozott mértékben divatos volt, elődeinket megfosztotta a templomtól, ami a braşovi unitárius egyházköztség életét is egyidőre megszakította.

Meg akarom említeni azt is, amit talán nem mindenki tud, hogy történelmi emlék is hirdeti Braşovban az unitárius nevet. Az egykori unitárius vallásu erdélyi fejedelemnek, János Zsigmond után a másodiknak és ebben a vonatkozásban utolsónak, *Székely*

Mózesnek a porai ott pihennek, ki 1603-ban néhány hónapi uralkodás után a Braşov mellett vívott ádáz csatában vesztette életét. Emlékét az EMKE jóvoltából a belváros egyik házának (jelenleg Mihai Voevod-u., volt Kolostor-u. 9. sz.) falába helyezett márványtábla így örökíti meg:

*„Hős Székely Mózes porai nyugszanak itten,
Ámde a hü kegyelet kőbe vésette nevét.“*

Félszázad előtt az unitáriusok újból összegyűltek és szervezkedni kezdtek a Cenk tövében. Amint ismeretes hosszú és kitartó küzdelem után az egyházközség biztató jövőjének szilárd és maradandó alapját rakta le abban a viszontagságos templomépítésben, melynek vészes híre messze földre is eljutott, megdöbbenve nem egy szívet. Végre ennek az esztendőnek virágos tavaszán, széleskörű érdeklődés és nagy lelkesedés mellett, megtörtént a fölavatása annak az egészen modern templomnak, mely nagy területen kapcsolja magához az unitáriusokat. Most már falai között a meghozott áldozat és türelem fokozott önérzetével, megbékélt lelkek hitbuzgóságával, a kibontakozó vallásos öntudat boldog örömeivel hangzik az Isten-Egység hite s foly az egyház-építő és kulturális munka abban a biztos reményben, hogy a második templom dicsősége nagyobb lesz az elsőnél.

A nem kis nehézségek között külsőleg is kiépített egyházi élet méltán tekint megnövekedett bizalommal a jövőbe. Közel 2000 lélekszámával s annak folytonos gyarapodásával immár a braşovi egyházközség is erőt jelent az unitárizmus fejlődő életében. A város nagy ipari és kereskedelmi forgalmával egyre rohamosabban szivja fel a közeli vidékek kenyérkereső unitárius népét, akik ma még szegények, de rendre mindinkább életmagra kapnak. S lassanként, ha magunk is hivatott munkásai leszünk, el kell jönnie az időnek, mikor az eszme és igazság az önmagából kisugárzó erővel is hódít.

Mondjam-e, hogy az otthoni öröm megnyugtató tudata mellett, milyen fölemelő érzés és feledhetetlen alkalom számomra, hogy ebből az immár unitárius szempontból is fontossá lett és régi történelmi emléket is őrző ardeali városból üdvözlöt hozhatok és izenetet tolmácsolhatok itt élő unitárius testvéreim s más érdeklődők szívéhez, kik Dávid Ferenc emlékét évről évre kegyeletes gondolatok között megújítják s az általa életre hívott unitá-

rius eszmét nagy kitartással, öntudatos hitbuzgósággal, lelkesedéssel védik és hirdetik. Izenetet hozok, melynek hangja szerényen, még bizonytalan szárnyon száll föl a Cenk tövéből s országhatárokön átrepülve forró szeretettel keresi a világon bárhol élő s a jelen pillanatban ezen a helyen összegyűlt unitáriusok szívét, hogy ifju életének a lendületével erőt adjon másoknak és erőt nyerjen a maga számára.

Ez az izenet, melyet unitárius hitem nagy szeretetével s a jövőjébe vetett erős bizalommal magammal hozok a fényes magyar fővárosba, a Dávid Ferenc élő és soha ki nem alvó szelleméből táplálkozik, s a vallásszabadság klasszikus földjén fejlődött unitárius léleknek mély vágyát juttatja kifejezésre. Alaphangja és lényege az, hogy az unitárius vallásos gondolkozásnak is, miként az önmagában erőt érző minden világeszmének, egyszer már ki kell lépnie tartózkodás nélkül nagyobb erővel a maga szűk köréből, hallgatagságából, félnék magatartásából, melyet talán még mindig a letűnt zivataros századok sötétszemléltű reáparancsolásából hordoz magán.

Ideje, hogy az unitárizmus önerejének a szárnyait meglengesse a nagyvilág felé bátran, szervezettebb módon, erőteljesebben, mint eddig.

Egész multunk, vajmi kevés kivétellel, azt tanítja, hogy hitünknek az igazsága ugyszólva eleitől fogva a kovásznak látszólag csendes, de ott bent az elpusztíthatatlan erőnek örökké forrongó szerepét töltötte be. Engedni kell, sőt hathatósan közreműködni, hogy a lészta megkeljen és a tekenőből kifolyjon; hogy az önmagában forrongó szellem kifelé is elvégezze a maga hivatásszerű munkáját.

Vallásos gondolkozásunk eddig szinte állandóan inkább uttörő munkát végzett az egyetemes szellemi felvilágosodás és lelki haladás felé. S mint egykor a székely határörvidékek népe kötelességtudattal, becsülettel védte a nyugati kulturát, önmagát emészte és pusztítva s önmagában fáját is, — ugy az ardeali unitárizmus is sok önmegtágadással, sokszor hősieis önfeláldozással állott a megismert hitigazság, a keresztény vallás messzemenő eredményeinek a védelmében, mert hitte, tudta, hogy egyszer el kell jönnie az ő idejének is, fel kell tünnie az ő napjának is. Ki kell szabadítani az unitárizmust, az erőt inkább csak emészte, de alkotásokra képtelen uttörő munkából, vagy megnövelni az erőt

annyira, hogy széles út maradjon utána s az önmagában rejlő tiszta szellem fényt vessen előre is.

S ha úgy lenne továbbra is, talán beláthatatlan ideig, hogy az unitárius gondolkodásnak még mindig a kovász szerepe és az uttörés munkája marad feladata, még akkor is föl kell használniok minden módot és eszközt azoknak, kik az unitárius hitesszelmével meggyőződészerűleg vannak összekapcsolva, hogy az unitárius szellem az eddiginél nagyobb lendületet nyerjen. Pap és tanító, iparos és kereskedő, író és költő, bármilyen szellemi munka és államférfi álljon sorompóba az unitárius gondolatért, s legyen annak minden lehető alkalommal bátor bizonyosságtevője, még ha áldozattal is jár az. A tudás erejével és az ékesszólás hatalmával, a művészet szárnyaival és a hit elmélyítésével, a meggyőződés igazságával s a minden kényelmet és felületességet száműző tettekkésztséggel, vagyis élőszóval, a nyomtatott betű segítségével, példátadó tettekkel mindannyiunknak hozzá kell járulnunk ahhoz, hogy az unitarizmus — hivatása szerint — minden vallásosan gondolkozó embernek, de a közönyösnek és hitetlennek a számára is *a föld sava és a világ világossága legyen.*

Tudtuk eddig is, hogy *a gyertyát nem azért gyújtják meg, hogy véka alá rejtsek.* Hisz a Jézus tanítását a valóságnak megfelelőbb módon senki nem fogta fel, mint mi unitáriusok. De nem engedték, hogy vérünnké váljék a tanítás. Talán tulzott szerénységből, talán erőnk és hivatásunk félreismeréséből, talán zord idők kiméletlen fenyegetéseire emlékezve, hitünknek a világosságát nem mindig gyújtottuk meg elég bátran; legalább is fényét nem hordoztuk elég erővel széjjel; nem emeltük elég magasra. Talán abból a kényelmes szempontból indulva ki, hogy az igazság saját erejéből, saját magától is útat tör magának és érvényesül, hit-igazságainkat sokszor hagytuk véka alá rejtve akkor is, amikor a hegyen épített vár ablakába helyezhettük volna, hogy messze világoljon. Megelégedtünk azzal, hogy viseltük a nevet a hit lényege nélkül. Büszkéek voltunk rá, hogy melegségét, világosságát, megtartó erejét ott árasztja szét, ahol gyökeret vert, az egyszerű nép szívében. De irodalmi vagy más uton, a szellem megkapó és meg-gondolkoztató erejével a tanult és mivel lelkéhez elég közel nem vittük, hogy hitünk igazságait minél többen megismerjék és gondolkozzanak fölöle. Mi magunk, a magunk szűk világában, rajongtunk érte sokan, de nem mindnyájan. Sőt akadtak olyanok is és

akadnak ma is, akik őseiknek a hitét, a legtisztább vallásos fel-fogást önmagukban vagy utódaikban megdöbbenő könnyelműséggel megtagadták és megtagadják. De kidolgozott tervvel, céltudatos munkával, a hivek érdekeit is felkaroló szociális intézményekkel, fennkölt lélekre mutató áldozatokkal nem mindig igyekeztünk az egyházunk keretein belül és kívül élő társadalmat szellemünkkel úgy átítatni, hogy legalább a haladni vágyó, elégedetlen, bizonytalanságok között vergődő lelkeknek a segítségére legyünk, utat mutassunk, célhoz vezessük. S ha valaki egyebet merészelt akár szellemi, akár gyakorlati téren, mint amihez szokva voltunk, különcknek kiáltottuk ki és dorongot fogtunk a kezünkbe. Vallásunk terjedését, lelkeket meghódító erejét olyan természetesnek tartottuk, hogy annak öntudatát jobban kifejleszteni sem a magunk, sem mások részére eléggé szükségesnek nem tartottuk. A felszínen usztunk és eszméinket rábiztuk az időre, hogy az fasszon bimbót, az érleljen gyümölcsöt hitvilágunk számára. Hit-tük, hogy magától is miénk lesz a jövő.

Ezzel kapcsolatban eszembe jut saját életemből, hogy amikor még gyermek voltam, mikor még gondolkozásom és hitfelfogásom öntudata alighogy elindulóban volt, milyen sokszor hallottam a családi és rokonok körben, hova az isteni gondviselés ereje vezetett, de másutt is, azt a kijelentést, hogy az unitárius vallás a jövő. Már akkor tudtam, hogy ezt hirdette a nagy tudós Brassai Sámuel is, kinek fényes nevét éppen a budapesti unitárius ifjuság tűzte zászlójára s kinek százévelőtti sok tudományos megállapítását a szaktudomány az utóbbi időben mindinkább kezdi észrevenni és értékelni s jóslatait a fejlődés szelleme igazolni. Emlékezem, hogy gyermeki lelkemnek elragadtatásba csapó örömeivel olvastam Kossuth Lajosnak, a legendás magyar szabadsághősnek, a tengereken túl élő népeket is lázba hozó nagy magyar államférfi-nak jövendölését, ki szintén az unitárius vallásnak ígért jövőt, olvastam abban a különös megbecsülésben részesített, rámában tartott sajátkezűleg írott levélben, melyre egy év előtt éppen e körben történt részletesebb hivatkozás. S ma, előrehaladott férfikorban, kétségek között kérdezem, hogy mi valósult ebből az ígértből? Vajmi kevés. Nemcsak hogy az unitárius szellem a remélt módon nem hódított s mi minden országban törpe kisebbségben avagy éppen ismeretlenségben vagyunk, legalább is hivatalosan, hanem még saját családunk nem unitárius tagjaival sem tudtuk

az unitárius gondolkodást megkedveltetni, sok esetben még rokon-szenvessé tenni sem. Hivatásos hittérítőket senki sem keres közöttünk, bár hitünk tisztaságát és igazságát tekintve, az sem volna csoda, ha ilyenek támadnának, de azt minden öntudatos unitárius-tól jogosan lehet elvárni, hogy a maga körében hitünk tisztult szellemének ismertetője legyen. A kisebbségi sors, a csekély lélekszám egyházilag is többre kötelez. Ha csupán a lelkészekről várjuk az unitárius szellem terjesztését, s a világiak között is tekintélyes számban a hitigazságért próféták, bizonyágtevők nem támadnak, ki tudja, mikor lesz az unitarizmusé a jövő? Ki tudja, mikor valósulnak az ígéretek, az álmok?

Aztán megtanultam és mind jobban megtanultam, miként sokan mások is, hogy a tévelygés utvesztőibe jutott egyházi élet az idők folyamán mind nagyobb lázongást okozott a lelkekben, s az egész hitélet megújulás után sóhajtott, ami sok üldözés, vér és máglya után a reformációban csakugyan megkezdődött. Azonban *a reformációban erőteljesen megindult vallásos megmozdulás a hitjavításban az egész uton végigmenni nem tudott; utközben megállott.* Lerázott ugyan sok mindent magáról, mit a római egyház óriási szervezetével s a lelki világra való világhatalmi reánehedésével szinte másfélezer év alatt önkényesen reáaggatott, de a teljes vallásos reformációt végrehajtani nem tudta. A kereszténység sok és nagy tévedését, a legnagyobbat is: a szentháromság tanát, Luther Márton és Kálvin János hitrendszerükben benne hagyták, mi által a vallásos gondolkozásnak a tiszta jézusi hitvilághoz való visszatérését egyidőre megakadályozták. Sőt már elfeledettnek hitt tanokat is halottaikból feltámasztottak; a régies, kevésbé mivelte gondolkozásból származó hitfelfogást még jobban kiépitették, ami még ma is nagy mértékben hátráltatja azt, hogy a keresztény vallás tisztult alakjában, amilyen az unitarizmus, könnyen terjedjen tovább. És hátráltatni fogja, ki tudja meddig, mert a nagyobb tömeggel és nagyobb anyagi erővel rendelkező történelmi patinát nyert keresztény egyházak, még a protestánsok is, jóllehet az idő fejlődő szellemével haladni nem tudnak, multjukat és hagyományaikat még tévedéseikben is nagyon féltik és nagy erővel védik. S inkább meglepő visszakanyarodásokat tesznek időnként a régen meghaladottnak hitt vallásos gondolkozásba, hogy ujszerűnek tünjenek fel és másnak látszodjanak, mint eddig voltak, mintsem a vallásos haladás és felvilágosodás útját maguk is jobb meggyőződésük erejével egyengetnék.

A hitujítás továbbvitele, a mindezideig legteljesebb keresztény reformációnak a végrehajtása Ardeal bátorlelkű, hatalmas szellemű fiának, a magyar Dávid Ferencnek volt fenntartva. Megfélemlítést nem ismerő, határozott jellemével és lobogó szellemével az elhomályosult és mind több elégedetlenségre okot adó hitvilágot a külső szertartások és téves hitfelfogások rendszeréből egészen kiemelte s Jézusnak egyszerű, természetes, tiszta gondolkozását a kereszténységnek visszaadta. Az igazságkeresés útján való fokozatos és következetes előhaladással a féluton megállott reformációt továbbfejlesztette s az először Ardeal magyar földjén kifejlődött unitárius vallásos irányzatban, az Isten-Egység hitében, a lelki élet legfelségesebb megnyilatkozását az emberiség kincsévé tette.

Ez a kincs, az unitárius vallás az egyedüli, mely Ardealban, a mi földünkön született, fejlődött ki és terjedt tovább. A többi vallás mind külföldről jött be.

Dávid Ferenc reformá'ori működését és jelentőségét még ma sem méltányolja eléggé a keresztény világ. De biztosan hiszem, hogy el fog jönni az idő, mikor Dávid Ferencet hitfelfogása igazságáért, haladó szelleméért a legnagyobb reformátorok között fogja emlegetni a történelem.

Ha tehát a gyermek- és ifjukur lelkesedése, rajongása közben talán felületesen fejlődött volna ki és erősödött volna meg lelkemben az a meggyőződés, hogy az unitárius vallásé a jövő, már rég az ideje, hogy a valóra nem vált álmok ellenére is, a komoly és érett gondolkozás szűrőjén keresztül meggyőződészerűleg vallom azt. A férfikor nehéz gondoljai, töprengései, harcai idején, a hivatás teljesítése közben, sokszor állottam meg elgondolkozva a jövő ez ígérete előtt és hitemben mindig megerősödve gondoltam a Dávid Ferenc nyugtalan, jobb jövőt kereső, jobb jövőt alakító lelki világára. Megértettem az igazság után való törhetetlen vágyódását s előrehaladt, korát századokkal meghaladó hitfelfogásának szivem minden érzésével tántoríthatatlan hiva és követője lettem. Ma is csodálom bátorságát, lépésről-lépésre való merész előretörését, jövőbelátását, s egészen természetesnek tartom az Isten-Egység hitéhez való eljutását, abban való megállapodását, ami a kereszténység legmesszebbmenő, legtökéletesebb eredményének tekinthető. 400 esztendő alatt a keresztény vallásos gondolkozás e hitfelfogáson túl nem ment s nem is fogja azt meghaladni soha, mert az unitarizmus, legsajátosabb természete

szerint, az állandó egészséges irányu szellemi és lelki haladás vonalában van s remélhetőleg ott is marad örökké. A tudomány és kultúra józan fejlődésével összhangban megalkuvást nem ismerő állandó harcosa és továbbvivője a be nem fejezett és örök működésben levő vallásos reformációnak.

Az unitárizmusban a tisztult Isteneszmé és az emberről való magasabb felfogás, a földi élet szépségre törekvése és az örök élet hite találkoznak, eszményt alkotnak és sokaknak lelki megnyugvására egymásnak kiegészítésére szolgálnak.

Meg vagyok győződve, hogyha az emberek többet foglalkoznának a vallással; ha elfogulatlanul, őszintén gondolkozhatnának a hitelvekről s nyugodt pillanataikban komolyan föltennék magukban a kérdést, hogy vajjon megegyezik-e az én meggyőződésemmel, elfogadható-e reám nézve az, amit az én egyházam tanít és hirdet; ha kérdésbe tennék, hogy vajjon a kevésbbé miveltségek hitmagyarázó okosabbak, tisztább gondolkozásuk voltak-e, mint a mai fejlett szellemi élet emberei, kik közül olyan sokan az előrehaladt szellemi és lelki élet ellenére is inkább a múlt megbecsüléséért s a múltból származó, de nem minden esetben a Jézus tanításán alapuló hitelvekért a régiekre esküsznek; ha az emberekben a vallási és egyházi hovatartozandóság dolgában nem volna olyan nagy a közöny és kényelem, s e tekintetben nem biznák önző érdekeket is szolgáló lelki vezetőikre csupán magukat, hanem szabadon és önállóan is gondolkozhatnának, avagy éppen bátorság, belső lelki kényszer ösztönöznék azokhoz csatlakozni, kikkel egyezik meggyőződésük, — akkor új és tökéletesebb reformációnak örvendezhetne a világ; akkor az unitáriusok száma rövid idő alatt a mai 20 millió fölül sok millióval megszorodnék az egész világon.

Meg vagyok győződve arról is, ha a vallásos gondolkozás ma élő legkiválóbb szellemei, kik nemcsak nemzetileg, hanem világviszonylatban is a kereszténység legsúlyosabb egyéniségei, és sokan mások, nem hitbéli hagyományos korlátokat alkalmazó más egyházba, hanem a szellemi szabadságtól áthatott, emelkedett és tiszta gondolkozásu unitárius egyházba születtek volna bele és abban nőttek volna fel; ha mesteri erejüket nem idejétmult tanok magyarázására és igazolására fordítanák, hanem út engednének magukban az egyéni szabad szellemnek, — akkor elismert képességeiket nem a régies hitfelfogás ma már mesterséges, erőszakolt,

el nem fogadható eszméinek hirdetésére pazarolnák, hanem lelki életük szabad fejlődése alapján az unitárius gondolatnak volnának meggyőződéses és megbecsült harcosai. S szellemük szabad szárnyalásával vallás tekintetében is milyen nagy és szép dolgokat alkothatnának.

Fájdalom, még *ma is többnyire a születés és megcsontosodott hagyományos nevelés ad vallást és egyházat az embereknek.* S milyen sokan vannak, kik az egyoldalú neveléssel szakítani nem tudnak, a vallás lényegével és igazságaival keveset, vagy semmit se törődnek s így megfosztják magukat egy tisztább hitvilág szépségétől és megnyugtató erejétől.

Ezért van annyi hitetlenek látszó, de alapjában véve inkább egyháziatlan ember. Annak a vallásnak a tanaiból ugyanis, melynek egyházi szervezetébe tartoznak hivatalosan, kiábrándultak s a vallásos meggyőződésüknek megfelelő keretet nem találták meg, bizonyára nem is keresték.

Dávid Ferenc halálának évfordulójával kapcsolatban a Cenk tövéből, az unitárius lelkek mélyéről, mintha rádió közvetíténé, izenet hangzik :

Törődjünk többet egyházunkkal s menjünk közelebb hitvilágunkhoz; erősítsük tudatosan önmagunkban az unitárius vallásos meggyőződést s igyekezzünk megtalálni a módját annak, hogy miként teremthetünk erős, semmi által meg nem rendíthető unitárius öntudatot s miként járulhatunk hozzá egy jobb, hatásában érezhetőbb, mindannyiunkat szorosabban összefogó unitárius egyházi szervezkedéshez itthon és az egész világon; építsük ki az unitárius lelki egységet minél jobban s legyünk készen erőnk szerint anyagi áldozatokra is, hogy akkor is, amikor szorongattatunk, nyomorgattatunk, gyötörtetünk egyházunk szeretetétől és hitünk igazságától semmi el ne szakithasson.

Ez az izenet a bátorítalan és nem kis mértékben öntudatlan jelenből a jövőbe néz és azt is mondja, hogy a Dávid Ferencéhez hasonló bátor szóval és határozott föllépéssel, a vallásos gondolkodás fejlesztésével s a merész célkitűzésektől sem irtózó elhatározással álljunk az unitarizmus szolgálatába mind, akik e hitben értéket látunk. Hitfelfogásunknak a mélységét szellemi erőnk minél nagyobb odaáldozásával tárjuk fel, kincseit hozzuk elé, igazságait tegyük szembeünövé, ha kell feltünövé. Döntsük meg azt a reánk fogott, egész hitvilágunkat kicsinylő, hamis nézetet,

hogy az unitárizmus csak tagadásból áll s állításai és biznyságtételei nincsenek. Mutassunk reá hiveink és az idegenek előtt egyaránt félreérthetetlenül, győzzünk meg mindenkit arról, hogy az unitárizmus a pozitív keresztény vallásos gondolkodás legtermészetesebb szüleménye. S ha ugy volna, hogy eddig csakugyan többet foglalkoztunk hitünk értelmi oldalával, mint az érzelmivel, miből kifolyólag vallásunk sokak szemében talán kissé ridegnek látszik, próbáljunk több melegséget, érzést, szint vinni bele, nevezük misztikumnak vagy bárminek, ha az érthetőség és világosság veszélyeztetése nélkül tehetjük azt. Családi körben és az iskolai nevelésben, szószéken és irodalmi művekben, magánéletünkben és társadalmi érintkezéseinkben ne szoruljon háttérbe soha az unitárius öntudat. Eszméink tisztaságával és szépségével, lelket formáló, jellemet adó erejével ejtsük gondolkozóba az embereket s próbáljuk hitünk igazságai felé fordítani a figyelmet.

És ez nem is lehetetlen. Erre az út meg van törve. Itt Budapesten lelkészeink munkája és a nők szociális tevékenysége, a férfiaknak az egyház iránt való érdeklődése és az ifjuság mozgalmas élete, az élniakarás s az áldozatok sokasága arról beszélnek, hogy az unitárizmus erősödésében, előhaladásában, jövőjében biznak a lelkek. Ott Ardealban, az ősi unitárius földön is mind elevenebb lesz a vallásos élet. Idősebbek és ifjak keze alól könyvek jelennek meg, melyek részben régi adatokat gyűjtenek össze és tárnak fel az unitárius egyház történetének a megírására, részben új szellemi irányzatokat világosítanak meg hitünkkel kapcsolatban. Az idősebbek talán nem mindig tudják elnémitani magukban az aggodalmat még azokkal szemben sem, akik a mindig szükséges nemesebb elégedetlenséget képviselik az egyház fejlődése érdekében, de azért a régiek állják helyüket az egyház és hit védelmében. Ifju lelkészeinknek pedig egész tömege s a világi ifjuság tekintélyes része is nemes lendülettel, feszült erővel, az új idők kívánalmait felismerő szellemi felkészültséggel, lelkesedéssel s néha még kirobbanásra is késznek látszó lélekkel az egyház külső és belső élete megújításán, az unitárizmus öntudatosításán dolgozik. Sokszor talán erősebb kritikát gyakorol, mint amihez közönségesen szokva vagyunk. Új hangokat is penget, melyek nem maradnak visszhang nélkül, terveket is készít, melyek az egyház féltő szeretetéből indulnak ki s jövőjéért hirdetnek harcot. De alapjában véve öreg és ifju, férfi és nő mélyebb és önértetesebb hit-

élet után sóhajt anélkül, hogy hitem szerint a történelmileg kipróbált s a százados küzdelmek és szenvedések által megszentelt alapokat megingatni vagy éppen megbontani akarná. Hithűségtől és egyházszeretettől s a jobb jövő hitétől izzik sokaknak a lelke. Látja kicsiny és nagy, hogy szélsőséges világnézetek tombolnak az egész világon. A multat újra értékelő törekvésekben és a jövőt alakító erőfeszítésekben a jobb lelkek növelni akarják az erőt a lehető ellenállásra. A megújulás vágyával, a belső elmélyedés és külső forma fölfrissítő erejével, bátor kiállással és öntudatos magatartással, a szellemi erő és egyéni akarat latbavetésével keresik a biztos utat a jövő felé s a fölbolygatott és megnyugvást szomjazó lelkeknek mutatni akarják az irányt. Nagyobb figyelmet akarnak ébreszteni hitfelfogásunk iránt. Ujjászületést akarnak gyakorlatilag; ujjászületést belső erőben, szellemiekben. Azt akarják, hogy az apostol szerint „a régiek elmuljanak és mindenek megújuljanak.“

Van-e a mai kisebbségi sorsban unitárius vagy az unitárizmussal rokonszenvező ember, van-e az unitárius egyház jövőjét féltő és őszintén munkáló ember, aki nem ezt akarja?

Hogy szemléltessem is azt, amit mondok, legyen szabad utalnom arra, hogy a braşovi unitárius egyházköztség modern templomépítésével a régies felfogásból kilépett. Ez a templom az unitárius gondolkozáshoz illő egyszerűséget megtartotta, de egyszerű egész valójában; stílusában merész, formájában szokatlan. Aki elmegy előtte, fölnéz rá; és annyszor néz föl, ahányszor elmegy. Sokan szépnek találják, sőt elragadtatással beszélnek róla, különösen a művész lelkek vagy művészetre hajlók; vannak, akik megítélésben részesítik, mert a megszokottól eltér s a művészet jelenkori haladásával nincsenek tisztában; vannak, akik nem szólnak semmit, ha látják. Annyi bizonyos, hogy nem olyan, mint a többi székelly unitárius templom. Feltűnést kelt. Modern külsejével felhívja magára a figyelmet, érdeklődést ébreszt, kíváncsivá tesz, közel hívja magához az embereket. Sokan bemennek és szétnéznek, akik unitárius templomban még soha nem jártak. Vannak, akik résztvesznek az unitárius imádkozásban, meghallgatják az unitárius szellemű prédikálást, amit eddig talán soha nem tettek. Tudomásul veszik, hogy létezik unitárizmus. Bennet a célszerű elrendezés, a teljesen simavonaluság, a nagy ablakokon átszűrődő kellemes világosság, a színek megnyugtató ereje, a beszéd és ének megkapó csengése olyan hatást gyakorol, hogy az ember egyszerre

otthon érzi magát benne. Átérzi, hogy ebben a zajos, nyugtalan világban, mely annyi kellemetlen meglepetést tartogat és annyi gyötrelmet okoz, ilyen nyugodalmas otthonra van szükség, ahol az ember felüdül, felejt, erőt nyer.

Aki abba a templomba belépik, úgy érzi, hogy hazaérkezett; barátságos, meleg otthonba.

Kérdezem itt is, amint már kérdeztem egyszer más helyen: hát nem ilyesmire van szükség, hát nem ilyenek kell lenni-e az unitárizmusnak? Kifelé ujszerűnek, feltűnőnek, érdeklődést és figyelmet ébresztőnek, eszméiben, hitelveiben, szellemében pedig korszerűnek, vonzóknak, melegnek, otthoniasnak, elevennek, lebilincselőnek, hogy mindenki vágyódjék utána s aki megismerte, ej ne váljék tőle soha. Hát nem ezt kívánja Dávid Ferenc szelleme? Fölbresztetni a hitvilág gyönyörűségét azokban is, kiknek az egyház és vallás nem jelent semmit, kikben az öntudatos vallásos gondolkozás, az emberi életnek ez az egyik legnagyobb adománya halottnak látszik, — van-e ennél szebb feladat? Kielégíteni a nyugtalanul járó, önmagukkal és a világgal meghasonlott lelkeket s mutatni az utat az igazi élet felé, — van-e ennél gyönyörűbb hivatás?

De e feladatot betölteni, e hivatást teljesíteni csak úgy lehet, ha egyháziak és világiak papjai, prófétái tudunk lenni az unitárius eszmének, mely tisztult hitvilágnak a forrása s amely szellemében bensőséges, megkapó és örökre elkötelező, ha egyszer megismertük és benne elmerültünk. Csak úgy, ha a világiak is minél többen jönnek segítségére a kötelességtudó, hivatásukat átérző lelkészeknek s őszinte megbecsülésben részesítik őket.

Ideje, hogy a Dávid Ferenc öntudatos szelleme megújuljon az unitárius hitvilágban s fölrázzuk elsősorban magunk között az elfásult vagy éppen alvó lelkiismeretet s aztán a munkát folytatjuk tovább egyházunk nagy szeretetével s a hitünk jövőjébe vett nagy hittel. Keltsünk nemesebb érdeklődést, mélyebb vágyat a hitvilág iránt. Okozzunk szent elégedetlenséget, nagyobb mozgolódást a hitéletben. Bár kevesen vagyunk Ardeal földjén, és erőben gyöngék, próbáljuk fölfrissíteni az unitárizmusra oly fontos összetartóbb világszervezkedést. Ha senkinek és semmi másnak nem volna életbevágó a helyesen irányított és egymásra találó világszervezkedés, nekünk életbevágóan fontos, mert hitünkben az emberi lélek örök igazságait birjuk s azt csak magunknak tartanunk nem szabad, tovább kell adnunk.

Mások a kevesebb igazság megismertetéséért nagyobb erőfeszítéseket tesznek; mi a több és teljesebb igazságért kevesebb erőt fejtünk ki s csodálkozunk, hogy eszmevilágunk olyan sok helyen ugyszólva mozdulatlan, nem fejlődik, nem halad.

Lehet, hogy nincs igazam, de figyelve az unitárizmus világ-helyzetét és az érdekében tett lépéseket, úgy érzem, úgy látom, mintha az itt-ott tapasztalható olykori, erőt jelentő megmozdulások ellenére is, az unitárius szellem ereje, lendülete az utóbbi időben alábbhagyott volna az egész világon.

Mintha a különböző országokban és világrészekben élő unitáriusoknak érdeklődése egymás iránt mindinkább néhány vezető ember lelkesedésére szorítkoznék, — tisztelet a kivételnek.

Mintha a nagy unitárius összefogás alig volna több, mint néhány lelkes ember buzgó konferenciázása; legalább is saját egyházi és vallásos életünkön megújító, ébresztő ereje nem érzik úgy, amint szeretnők.

Ha nem akarunk hitbelileg örökké csak egy helyben állani, állandóan törpe kisebbségben maradni, ha az unitárius hiteszme igazságára a nagyobb tömeg figyelmét felhívni akarjuk; ha új reformáció által vagy helyesebben mondva: az unitárizmusban messzire előrehaladt reformációnak a továbbvitelével minél többeket a hitigazság birtokába akarunk juttatni, — indítsuk meg az erőteljesebb munkát az unitárizmus érdekében, ha kell, új alapokra fektetett világszervezkedés által, vagy legalább mint a föld legrégebb unitáriusai, adjunk kifejezést kellő erővel ezen óhajtasunknak a világ unitáriusai együttes gyülekezetében. A megújulásra vágyó unitárius világszervezkedés jelentőségét juttassuk kifejezésre tudományos és népszerű irodalmi termékek által is. Teremtsünk egy a mainál összefogóbb s anyagilag és szellemileg több áldozatot biztosító központi hivatásos szervet, mely kizárólag az unitárius gondolattal foglalkoznék; az unitárius hiteszme ismeretetésére és terjesztésére alkalmas propaganda művek létrehozásáról gondoskodnék, azokat minden szükséges nyelvre lefordíttatná, olcsó áron minden nemzet fia között szétszórná, szükség esetén ingyen is rendelkezésre bocsátaná.

Hitem szerint a vallásos gondolkozás legtermészetesebb és legnagyobb áldását, az unitárizmust csak jó és erős alapokra helyezett világszervezkedéssel lehet a jövő vallásává tenni.

Minél többet foglalkozom ezzel a kérdéssel, annál inkább

belátom, hogy unitáriusnak lenni nem könnyű dolog. Mert amilyen egyszerű, természetes, tiszta, szép és igaz az unitárius hitfelfogás, éppen olyan mély érzést, erős öntudatot s kitartást kíván ceremóniák és más külső eszközök segítsége nélkül. Szinte észrevétlenül eszközökkel föl kell ébresztetni, meg kell növelni az emberek bátorságát arra, hogy tényleges követői legyenek annak a vallásos felfogásnak, melyet természetszerűleg hisznek és vallanak. Sokszor a legegyszerűbb igazságot a legnagyobb erőfeszítéssel lehet sajtá-tunkká tenni.

Azt sem szabad felejtetni, hogyha a multban megtörténhetett is az a szinte csodaszámba menő eset, hogy az unitárius hiteszme nagyobbrészt az egyszerű nép szívében gyökerezett meg s biztosított jövőt magának, az unitárius gondolatnak a jelenben és jövőben elsősorban a társadalom mivel, intelligens osztálya felé kell néznie. Az unitárius vallás bizonyos mértékben ma már az egész világot átfogó szellemi erő, melyet öntudatosítani kell s melynek gyakorlati munkája éppen ezért összhangban kell álljon az eszmében rejlő erővel. Csak így lehet szélesebb körök figyelmét az unitarizmusra hathatósan felhívni s meggyőző erővel bizonyítani, hogy olyan aranybánya az, melyből minél több szemet fejtenek ki és hoznak napvilágra, annál több marad mások számára.

Én gondolkoztam sokat erről a kérdésről, gondolkozzál te is embertársam, bárhova tartozol különben név szerint és egyházilag. Kérdezd meg a lelkedet őszintén s próbálj feleletet adni, hogy van-e szükséged tisztult, zavartalan hitvilágra, emelkedett szellemű vallásos gondolkozásra? Ha eddig nem tetted volna fel magadnak és nem foglalkoztál volna eleget ezzel a kérdéssel, ezután foglalkozzál többet, azzal saját lelked nyugalma, boldogsága érdekében. Foglalkozzál szabadon, befolyásmentesen, hogy ne zavarjon a sok felesleges dolog, ami nem tartozik hozzá, hogy kiszabadulj a sok emberi hozzáadásból, mely nyomja a lelkedet és nyugtalanít. Ha megismered az unitarizmus lényegét, szellemét, célkitűzéseit, akkor tudod meg és rendre mind jobban megtudod, hogy mit jelent a vallás az ember számára, a te számodra is. Jelenti az életet; az élet kiegyenlítetttségét és szépségét, kívánatos voltát, a nyugodt lelkiismeretet és jobb jövőt. Jelenti a megértő emberi szeretetet és annak cselekedeteit. Jelenti az emberek és népek közötti őszinte békességet, a magasabb emberi gondolkozást, mely a világegyetemet összetartó és a lelki világot betöltő Erőhöz, az

Örök Lélekhez, Istenhez vezet, „kiben vagyunk, mozgunk és élünk, ki által van mindenünk“.

Tudom, hogy még felette háborog az élet vize és nagy mértékben nyugtalan a lelki világ. Látom, hogy az emberi gondolkozással össze nem egyeztethető cselekedetek mennek végbe a világban. Ugyanazon nemzet fiainak testvéri vére áztatja bő mértékben az anyaföldet ki tudja milyen érdekekért. Vajudik a világ, a jövő és a nagy kavargásban nyugtalanul és türelmetlenül keresi, várja az igazi megújulást, a teljes ujjászületést, amit csak Jézusnak, a legnagyobb és legtökéletesebb embernek csodálatosan tiszta lelki világa hozhat meg.

Az unitarizmus nem más, mint Jézus életfelfogásának és hitvilágának mindezeideig legmesszebbmenő valósítása.

Ezen az alapon állva, hiszem rendíthetetlenül és hirdetem gyarló erőm minden odaadásával nagy lelkeknek régi meggyőződését, ami az enyém is, s láthatatlan millióknak homályos látását, hogy az unitárius vallás a jövő. Hiszem, hogy rendbe jő a ma még oly zavaros világ. Megszűnik az egyoldalú és kicsinyes gondolkozás. Erejüket vesztik a haladást akadályozó hagyományok. Ledőlnek ember és ember között mesterségesen emelt korlátok. Uralkodóvá lesz a Jézus szelleme s hirdetni fogja az eddiginél hangosabb szóval, ellenmondást nem tűrő, meggyőző erővel, hogy „ami Istentől van, meggyőzi a világot“ s ez a mi hitünk.

S e győzedelmes fényben, mint hegyen épített várnak kivilágított ablakában, olvasható lesz a nagy eredmény: Dávid Ferenc lelkének, az ő szellemében fejlődött unitarizmusnak, a véka alól kiemelt gyertyának győzedelme ez!

Mintha látnám, amint az emberiség megkönnyebbülten föllélegzik és a derengő fényben ragyogó arccal mondja: a te világgyőzedelmed is ez, sok megpróbáltatáson átment kicsiny Ardeal unitárius népe; ezt kerestük, ezé a jövő.

E nagy hit erejét hoztam izenetképen a Cenk tövéből.

Kovács Lajos.

Ki és miért ítélte Jézust halálra?

A kérdés nem oly egyszerű, mint az ember fölületes elgondolás után hiszi, mert az evangéliumírók nem voltak jelen a történeteknél, csak másoktól hallották a történet folyamatát s azonkívül Jézus nagyszerű történeti alakját annyira átszötte a szent írók benső vallásos hite, hogy a történeti valóságra nem mindenkor fektettek nagy súlyt a részletekben. Gyakran olvassuk az ilyen megjegyzéseket: „Mindezek azért történtek, hogy az irások beteljesüljenek.“ Nagy általánosságban Pilátus szerepel, mint aki az ítéletet helybehagyta, illetve a zsidó főpapi törvényszék (Synedrium) előterjesztésére, a felbujtatott nagy néptömeg fenyegető követelésére az ítéletet kimondotta. Pilátusnak habozó magatartása azonban lehetőséget ad olyan elgondolásra is, hogy ő egyszerűen közömbösen vette az ügyet s nem tartotta szükségesnek komolyan fellépni a zsidók kívánsága ellen, akiket különben mélyen megvetett. Ez a határozatlan felfogás végigvonul a kereszténység történetén. Az apostoli hitvallás, amely a második század harmadik negyedében keletkezett, azt mondja erre vonatkozólag: Hiszek a Jézus Krisztusban... aki szenvedett Pontius Pilátus alatt, megfeszített, meghalt és eltemettetett. A niceai hitvallás (325) és a konstantinápolyi hitvallás (381) csak annyit mond, hogy Pontius Pilátus alatt szenvedett, meghalt és eltemettetett. A történelmi valóság kihámozásánál nagy nehézséget okoz, hogy az evangéliumi írók sem mondanak el minden részletet egybehangzóan. Mindazonáltal nem lehetetlen ezt a kérdést tisztázni.

Mindnyájan ismerjük, hogy a Mózes törvényeihez ragaszkodó felsőbb zsidóosztály mily ellenszenvvel viseltetett Jézussal szemben. Az ős zsidó felfogás szerint a törvénynek minden betűjét be kellett tartani, az előírt szokásoknak mindenben eleget kellett tenni. Eme külső szokások és hagyományok betartása volt az ős zsidó szellem minden törekvése; aki ezeket teljességükben nem tartotta meg, azt istentelennek, istenkáromlóknak tartották. Az

istenkáromlás vétkeért halálos büntetés járt. A büntetés neve a megkövezés volt, melyet a főpapi törvényszék mondott ki. Az ószövetségi törvénytől való valamilyen eltérés tehát olyan következményekkel járt, mint az eretnokség a középkorban a keresztényeknél. Jézust ilyen bűnben levőnek tartották a zsidó vallás ősi formájához szőrszálhasogatásig ragaszkodó zsidó papok, farizeusok és írástudók. Pedig Jézus nemzetének és vallásának hű fia volt. Nem azért jött, hogy a törvényt eltörölje, hanem, hogy betöltsse. Az ő beszédei nemcsak a betűt, hanem az életet, nemcsak az állandóságot jelentő törvényt mutatták, hanem a fejlődést, haladást a maga teljes nagyszerűségében. Nemcsak egy népnek, egy nemzetnek volt elfogult prófétája, hanem minden népnek, az egész emberiségnek. Valószínű, hogy Jézus ellen ellenségei még korábban is fölléptek volna, de Jézust a nép nagy tömege nagyon szerte s emiatt nem mertek. Amellett a Jézus ellenségeinek az is nagy gondot okozott, hogy mi legyen a vád, mert egy könnyen nem lehetett a törvényes formák betartása mellett vádaskodni az ellen, aki mindig imádkozott, tanított, mindenkivel jót tett s akit csaknem állandóan sokaság követett, nem egyszer ezrekre menő sokaság.

Jézus ellenségei mindig lesték az alkalmas pillanatot, hogy elveszítsék. Ez a pillanat tanításainak harmadik évében el is következett. Az alkalmat az adta rá, hogy Jeruzsálemben sokan a néptömegben is ellenségei lettek s talán a város lakosságából még többen. Erre okul szolgált a templomi jelenet, midőn a pénzváltókat és galambárosokat kikorbácsolta a templomból. A zsidó papok ezt az alkalmat nem hagyták kiaknázatlanul s maguk között elhatározták, hogy Jézust elfogatják még az ünnep előtt. Kitűnő alkalmul szolgált erre Judás árulása. Midőn az árulás megtörtént és Jézust elfogták, a főpapi törvényszék már össze volt ülve Kajafás házábanál. Éjszakának idején ülészetek, mert az ügy sürgős volt számukra. Föltehetjük, hogy a törvényszéken nem voltak jelen teljes számban, mert a zsidó főemberek között is voltak Jézusnak hívei. Az ilyeneket úgy látszik, nem hívták oda, mert nem volt rájuk szükségük. Ha ilyenek lettek volna, bizonyára felszólaltak volna Jézus érdekében is.

A főpapi tanácsnak nem az okozott nagy gondot, hogy mi legyen az ítélet, mert azzal előre készen voltak, hanem arra, mi legyen az indok, a vád. Az evangéliumok egybehangzó előadásai

alapján hamis tanukat kerestek, de ilyeneket is nehéz volt találni. Végre akadtak olyanok, akik azt állították, hogy Jézus ezt mondta: „Rontsátok el a templomot és én harmadnapra felépítem azt“. Ez nagy vád volt, mert a templom bárminemű megbántása a zsidó vallásos törvények szerint halálos bűn volt. Jézus azonban látva a körülötte levő gyülölettől áthatott tömeget, egyetlen kérdésre sem felelt, hanem méltóságos hallgatásba merült. Hiába szólott volna bármit a mentségére, mert úgy sem adtak volna helyet annak. Egyszer azonban mégis olyan kérdést adtak, amire azonnal felelt. Ha erre nem felelt volna, akkor megtagadta volna magát. Azt pedig Jézus sohasem tette. A főpap ugyanis azt kérdezte: „Az élő Istenre kényszerítlek téged, mondd meg: te vagy-e a Krisztus, az élő Istennek fia?“ Jézus erre már felelt: „Te magad mondád, vagyis: igenis én vagyok. Sőt meglátjátok az embernek fiát ülni az atya Istennek jobbján és eljönni az égnek felhőiben.“ A főpap e kijelentésre tettetett mebotránkozással és rejtett örömmel megszaggatá ruháit és fennhangon szólott: „Káromlást szólott. Méltó a halálra. Mi szükség nekünk más bizonyítékra?“ A főpapi törvényszék hamarosan kimondá az ítéletet a legtisztább emberi élet felett: „Méltó a halálra.“ A halálos ítélethez az indok: káromlás. Az istenkáromlás csakugyan a halálos büntetéssel sújtott bűnök közé tartozott. A főpapi törvényszék halálra ítélte Jézust, de a végrehajtás körül nehézségek támadtak. Általában azt szokták mondani, hogy a főpapi törvényszéknek nem volt joga a rómaiak uralma alatt halálos ítéletet hozni. Azt hiszem, hogy az állítás ily határozott formában tévedés. Az agyonkövezés is halálos ítélet volt és azt minden akadály nélkül gyakorolták a zsidók a római uralom alatt is. Ilyen eset a többek között István vértanu megkövezése. Ugyancsak agyonkövezésre akarták ítéltetni a bűnös asszonyt is és Pál apostol sem jár külvilágban, ha a római hatóság bele nem avatkozik az ügyébe. A rómaiak ugyan szívesen vették, ha minden fontos ügyben övék volt a döntő szó, de az akkori jogi viszonyok között egy embernek agyonkövezéséből nem csináltak nagy ügyet. A főpapi törvényszék azért nem hajtotta végre az agyonkövezést, mert attól félt, hogy esetleg a Jézus hívei többségben lesznek s akkor nem sikerül a végrehajtás. De az a föltevés is helytálló, hogy a római csapatok is megakadályozhattak volna egy ilyen irgalmatlan ténykedést. A főpapi törvényszék pedig biztos akart lenni a dolgában.

Jézust pedig mindenképpen el akarta veszíteni, még pedig úgy, hogy minél nagyobb látványosság előtt történjék s ezzel a Jézus áldásos működésének minden nyoma elveszen. Ezért akarták keresztre feszíteni. A keresztrefeszítés kegyetlen műve azonban nem zsidó büntetési forma volt. Az egészen a rómaiak törvénye és szokása volt. A rómaiak a lázadókkal, tolvajokkal, gyilkosokkal, egy szóval a legalacsonyabbrendű bűnösökkel szemben alkalmazták ezt a legrettenetesebb kivégzési módot. Hogy annál nagyobb és elrettentőbb hatást gyakoroljon, rendszerint magaslatokra állították fel az ilyen kereszteteket, melyeken az áldozatok néha még két napig is gyötrődtek. Ezt a halálnemet szánták Jézusnak is ellenségei.

A kora reggeli órában elvitték hát Jézust Pilátus elé, aki mint római helytartó Caesareában székel, de az ünnepre Jeruzsálembe jött, s Heródes diszes palotájában szállt meg. Jeruzsálembe jövetelének az volt a célja, hogy a zsidóknak esetleges szabadságmozgalmát elfojtsa. Pilátus napfeljöttkor szokta fogadni római szokás szerint a tisztelgőket s akik általában hozzája fordultak. Nagyon meglepődhetett, midőn a nagy tömeg élén a főpapi törvényszék Jézust elébe vitte, hogy keresztihalálra ítélje. Természetesen a ravasz főpapitanács itt már nem a káromlás vádjával állott elő, mert tudta, hogy Pilátus előtt az közömbös ügy, hanem azzal vádolták: „ez az ember királynak vallja magát.“ Pilátus éles esze azonnal átlátott a zsidók gonosz szándékán. Ha Jézus felforgató lázadó volna, neki arról tudnia kellene és arra nem a zsidó papok figyelmeztetnék őt. Ő nagyon is jól tudta, hogy a zsidóknak legfőbb vágya lerázni a nyakukról a római igát s nem az, hogy a római uralom elleni lázadókat keresztrefeszítsék. Az evangéliumi tudósítások egybehangzóan azt állítják, hogy Pilátus átlátta, hogy a zsidók csak „irigységből“ akarják elveszíteni s éppen ezért ki akart térni a kívánságuk elől. A Lukács evangéliuma szerint elküldötte a Jeruzsálemben tartózkodó Galilea negyedes fejedelméhez, Heródeshez, hogy ő ítéljen ebben az ügyben. Heródes azonban nem vállalta s Jézust visszaküldötte Pilátushoz. Pilátus érthetetlenül nagyon habozó, határozatlan jellemnek látszik. Nemcsak a külső körülményekből, hanem Jézus szerény, alázatos, de nyugodt és méltóságteljes magatartásából is megállapította Jézus ártatlanságát. Átlátta, hogy csupán vallási kérdésről van szó, az állam biztonsága ellen semmi merénylet nem készült a Jézus munkájában s még sem tud meggyőződésé-

nek érvényt szerezni, hogy a vádat elutasítsa. Kerülő uton akarja megmenteni. Felajánlja, hogy az ünnepre való tekintettel egy foglyot, akit ők kivánnak, szabadon bocsát. A zsidók nem Jézus szabadon bocsátását, hanem a Barabás szabadon bocsátását kívánták. Mikor pedig Pilátus már-már nem akar ítéletet mondani, a zsidók megfenyegetik: „Ha el nem ítéled, nem vagy igaz hive a császárnak, mert ez az ember királynak mondja magát.“ Ez a fenyegetés hatott. Pilátus nem akart kegyvesztett ember lenni a császár előtt, a zsidók követelésének engedve, meggyőződése ellenére kimondotta az akkori divatos halálos ítéletet, a keresztfeszítést. Ezzel befejeződött az eljárás. Pilátus Jézust átadta a végrehajtó közegeknek, akik az akkori kor minden barbárságát elkövezték vele szemben, hogy az ő fönséges élete végtelen türelmével, emberszeretetével és Istenben való megingathatlan bizalmával annál tündöklőbbé váljék. Ami már most a föladott kérdésre való feleletet illeti, a fönt elmondottak alapján a következőkben foglalhatjuk össze: Az evargéliumi tudósítások szerint a zsidó főpapi törvényszék Jézust káromlás vádjára alapján méltónak tartotta a halálra. Lehet, hogy ő maga is kimondotta a halálos ítéletet, de többféle okból nem is kísérletezte meg a halálos ítélet végrehajtását. Pilátust kérték, sőt kényszerítették, hogy halálra ítélje. Itt már a vád más volt: királynak mondta magát. Pilátus, csak mint ilyet ítélhette el. Jézust tehát hivatalosan a kezét mosó Pilátus ítélte el s a keresztfeszítés szomorúan megrendítő nagy tragédiáját ő hajtotta végre. A vád pedig kétféle volt, a zsidó törvényszék előtt káromlás, Pilátus előtt pedig lázadás, a mostani divatos kifejezéssel élve: állam elleni izgatás.

A zsidó főpapi törvényszéknek magatartása alig érthető meg. Azt megértjük, hogy Jézus tanításaiban a „törvény“, érve alatta a Mózes törvényei megsértését, látta, ámbár ezen felfogását méltányolni nem tudjuk, mert a középkor „eretnek“ üldözése sem festett másképpen, de hogy éppen az általuk annyira gyűlölt római hatalom képviselőjével, s alattomosan a hatalomnak a besugással, polgártársát, nemzettestvérét eláruló hamis váddal ítéltesék halálra, csaknem kétezer esztendő higgadt távolságából is az erkölcsi fölháborodás megvető érzését váltja ki a főpapi törvényszékkel szemben. Ugyancsak ilyen az ítéletünk Pilátussal szemben is, aki nagy hatalmát nem akarta érvényesíteni egy igazságtalanságot és embertelenséget követelő tömeggel szemben, hanem kézmosással bár,

de azért segédkezet nyújtott az ártatlanság ellen szőtt merénylet végrehajtására. A Pilátus szerepe — a közmondás szerint — a hitvallásban csak véletlen, de a Jézus szenvedéseiben és elítélésében tényleges. Tudva rosszat, sőt igazságtalanságot és kegyetlenséget cselekedett. Ez tetézi az ő bűnét s az emberiség történetében mindig, mint az igazságtalanság elriasztó példája fog szerepelni.

E történetből világosan látszik, hogy az emberek a sok szenvedélytől üzetve, egymást mily nagy mértékben befolyásolják. Pilátus gyűlölte a zsidókat. A zsidók hasonlóan gyűlölték Pilátust és a két gyűlölködő fél egyesült az igazi ártatlanság keresztrefeszítésében. A gyűlölet azonban sohasem vezet jóra. Igazi ítéletet — még az igazi bűnös fölött is — csak a szeretettel párosult igazság tud hozni.

Jézust két egymást gyűlölő fél tehát a keresztre juttatta. Egyelőre a gyűlölet s a belőle származó igazságtalanság diadalmaskodott. Ennek a diadalnak az élete azonban rövid volt. A gyűlölet ítélete hamar szétfoszlik, mert előlött is ítélte a néplélek igazsága. A keresztről nem a megaláztatás és megvetett bűnös arca látszott, hanem az igaz ember felmagasztosult arca és a Golgotha hegye, nem a mindent elfeledő temető, hanem az igazság, szeretet és örökélet áldott és megszentelt helye lett.

Jézust a zsidó főpapitanács és Pilátus külön indokokkal elítélték és Jézuson az ítéletet végre is hajtották. A világ lelkiismerete szerint pedig az elítélt Jézus diadalmaskodott, az ő életének és hivatásának a megaláztatás, a kereszthalál új szint és jelentőséget adott s az ítélőbirák pedig viselik a történelem ítéletét, amely lesújtó és örök.

Benczédi Pál.

Néhány szempont a hitoktatáshoz.

(Különös tekintettel az I. II. elemi osztály hitoktatására.)

A hitoktatás kérdése egyházi életünkben forrongó állapotban van s a vajadás e fontos idején igen hasznos lehet, ha a kérdést lehetőleg minél több szempontból megvilágítjuk. A következőkben tárgyunkat a lélektan leszűrt eredményeinek tükrében óhajtom bemutatni s ezt abban a reményben teszem, hogy ezzel is közelebb juttathatom nevelőinket a cél eléréséhez.

1. A cél. Midőn az I. és II. osztályos tanulók vallás-erkölcsi oktatásához hozzáfogunk, tisztában kell lennünk azzal, hogy itt vetjük meg azt a fundamentumot, melyre a gyermek, de egyuttal a jövő nemzedék vallás-erkölcsi élete, sorsa és boldogsága felépül. Amint az építész az alapkőletelekor tudja, hogy hová fog kerülni a torony gombja, úgy a hitoktatónak is már az első órán tudnia kell, hogy milyen cél felé tart.

A cél meghatározásánál az élet kívánalmainak megfelelően három fontos motívumot domborítok ki:

I. Első sorban a gyermek énjét olyan személyiséggé óhajtjuk nevelni, akiben megtestesül a keresztény ideál, a jézusember: *vallás-erkölcsi személyiség.*

II. A nevelés célját téveszteni akkor, ha csak az egyénre lenne tekintettel, mert az egyén a közösségben él és ezért meg kell találnia a közösség életében a maga helyét. A kereszténység nem az egyén ügye, hanem az emberiség egy tekintélyes számának életét alkotó és vezérlő kivevője. Célja nem lehet csak az egyén szívében megteremtteni istenországát, hanem az egész földet istenországvá kell átváltoztatnia. Tehát nem lehet szemlélődő, önmagába elmélyedő vallás, nem lehet világnézet, hanem a társas életben megnyilatkozó erőnek, hatásnak kell lennie, hogy magas hivatását betölthesse. A kereszténység Jézus követése, tehát cselekvés, így a keresztény embernek is cselekvőnek kell lennie, aki életét az Istennel való közösség minden emberre való kiterjeszté-

sében éli meg. A hitoktatás célja tehát az is, hogy a gyermeket a vallásos közösség cselekvő (aktív) tagjává tegye. Valamely közösség tagjává pedig a gyermek legjobban a közösség hatása folytán nevelődik. A mi vallásos közösségünk az egyház, tehát ennek tagjává kell nevelni a gyermeket, még pedig *cselekvő tagjává*.

III. Értéktelen lenne minden nevelő s így a hitoktatói munka is, ha az egyén kimulásával hatása is elenyésznék. A jelenkori nemzedéknek magában kell hordoznia a jövő nemzedék vallás-erkölcsi életét, vagyis a jelenkori generációt rá kell nevelni arra, hogy szükségképpen nevelje ki magából a jövő nemzedék vallás-erkölcsi életét s azt beállítsa a természetes fejlődés irányába. Figyelemmel kell lenni a jelenkori gyermek nemi különbségeire is, hogy benne a jövő nemzedék ősapját, őspanyját neveljük, aki unokáinak is örökül hagyja, amit tőlünk kapott. E céllal a nevelés kérdése az egyén feladatává is válik s nem csak a hivatásos nevelők fognak nevelni, hanem a közösség minden tagja beleilleszkedik a nevelés munkájába a családi nevelés keretein belül és kívül is.

Nevelésünk célja tehát az is, hogy a fiúk és lányok saját nemük keretein belül a vallás-erkölcsi érték-hordozó ősapjai és őspanyjaivá legyenek.

Összegezve a nevelési cél három említett szempontját megállapíthatjuk, hogy a nevelés célja: a kialakított személyiséget az emberiség legmagasabb rendű értékeinek munkássává tenni s képesíteni arra, hogy lelkének értékeit az utódai számára kötelességszerűen átadja.¹

Kitűzött célunkat úgy érhetjük el, ha ismerjük a vallás lelki elemeit és a gyermek lelkét. Ha ezen ismeretek birtokában vagyunk, akkor megállapíthatjuk a hitoktatás módszerét és eszközeit.

2. A vallás lelki elemei. Még a legkisebb faluban is találunk templomot, egy keresztet, vagy valamilyen más vallásos életre emlékeztető tárgyat, amiről mindenki tud valamit. A gyermek is tudja, hogy amikor harangoznak, akkor az emberek a templomba mennek imádkozni. Tudja, hogy a kántor énekel és a pap prédikál. Ilyen és sok-sok más tudás a vallásos dolgokról a vallásos élethez hozzátartozik és annak tartalmát képezi. A vallásról és vallásos életéről, dolgokról való tudás intellektuális megnyilatkozások hordozója, de egyuttal alkotó eleme is a vallásos életnek. Ez

¹ V. ö. Főtanácsi jegyzőkv. 1914. 84 lap.

az intellektuális tartalom, igen alkalmas arra, hogy kimélyítsük és a vallásos élet fontos elemévé tegyük. Aki tudja, hogy miért ünnepljük karácsonyt, husvétot, pünkösdöt stb., az nem fog idegenkedni azok megünneplésétől sem. Ellenben, aki nem ismeri jelentőségüket, könnyen kigunyolja az ünneplő embereket. A vallásos-sághoz tartozó intellektuális tartalmat, mint értékes elemet ápolni és gyarapítani kell. A nagy vallásos bizonyosságtevők életében a vallásosság mindig szoros kapcsolatban volt a jóság áldott világával. A vallásos lélek, ha nem is tud a szó szoros értelmében jó lenni, de igyekszik mindig a jobbulás útján járni. Nem gondol rá, nem fontolja meg és még sem lehet rossz, hanem állandóan harcol a kísértővel és igyekszik legyőzni azt. Akaratának irányítója a jóság: erkölcsösség. Lelkének tisztaság iránti vágya (aestetikai elem) hajtja Isten felé és erősíti arra, hogy harcoljon a bűn ellen. Élete tisztaságának mutatója a lelkiismeret, ami serkenti, hogy olyan életet éljen, ami Istennek tetsző és általa megnyerheti az Istennel való tiszta életközösséget. Ez bizonyítja, hogy a vallásnak vannak erkölcsi elemei is.

A vallásos embert a vallás erkölcsi elemei képesítik arra, hogy átérezze (intuición) a nyomorgó és szenvedő fájdalmát. A vallásos lélek énjének belehelyezése a másik egyén énjébe indítást ad arra, hogy cselekedjék valamit felebarátja javára. Ezt az erkölcsi kényszerből fakadó cselekvést altruista aktivitásnak nevezhetjük, ami által a kereszténység a társadalmi élet legjelentékenyebb meghatározójává válik és a legnagyobb áldást hozhatja az emberiségre.

A vallás adja meg a léleknek azt az erőt, mellyel a szenvedést tűrni tudja, nyomorában, nélkülözésben nyugalma és belső békéjét meg tudja őrizni. Itt nem a végzetben való vak megnyugvásról van szó, hanem arról a lelki tartalomról, amely Isten törvényeivel és értékeivel van telítve. Az ilyen lélek a soha nem látott Istennel beszél (imádság), a földi vágyak világából felemelkedik a mennyei birodalomba és számára ez a legreálisabb, legbiztosabb valóság. Ez a lelkiesség ad életének tartalmat és súlyt, miáltal a földön biztosan jár. A vallásnak a lelki tartalma az Isten szerint való értékelő képesség, nevezhetjük egyszerűen hitnek.

A vallás leglelkibb eleme a végtelen Isten előtt való kicsinységünk (félelem) a Mindenhatótól való függésünk és a tökéletes iránt való tiszteletünk érzése. Ez az érzés a tudat alól a tudatba

jut és ez a tudatosság juttatja teljes értékének birtokába. Az alázat következménye a tisztelet, az első a leborulás, a második a felemelkedés. „A vallásos élményhez mind a kettő hozzátartozik, a letérdelés és az újra felkelés.” (Kabisch.) Ezeket nevezhetjük a vallás érzelmi elemeinek.

Minden félreértés elkerülése végett meg kell jegyezni, hogy a vallás fentemlített lelki elemei a lélekben nem ilyen elszigetelten vannak egymás mellett, hanem úgy mondhatnám, hogy finom vegyületet alkotnak s így lesznek „azon erőkké, — Tolstoj szerint — amelyek által az ember él.” De, amint a kémikus csak akkor tud helyesen és biztosan dolgozni egy vegyülettel, amikor annak minden alkotó elemét ismeri, úgy a hitoktató is csak akkor végezhet jó munkát, ha a vallásosság minden lelki elemére figyelmet fordít.

3. A gyermek lelke. Az első és második (elemi) osztályos tanuló hitoktatása szempontjából minket a 7—9 éves gyermek lelki élete érdekel.

A gyermek lelki életében a 7—9 és 9—12 évig terjedő két fejlődési periodus tulajdonképpen egynek tekinthető. A második periodus csupán intenzitásban különbözik az elsőtől. Ezt a kort az objektív érdeklődés idejének nevezik. A 7—9 éves gyermek életében bizonyos stagnáció mutatkozik, ezt nevezzük az erőgyűjtés korának. A gyermek általános érdeklődése gyöngül, viszont a figyelme kitartóbb lesz. Játékaiban bizonyos reális célt tűz maga elé, szereti a felnőttek életét utánozni. Pl. tatát-mamát, tanítót, boltost stb. játszik legszívesebben. Ennek természetes következménye, hogy csirát bont lelkében a társadalmi érzék: szimpátiát érez a beteg, gyöngye, elhagyott iránt és antipátiát a kegyetlen, zsarnok, önzővel szemben.

A 6 éves korig a gyermek önző, csak magára gondol, nincs tekintettel másra. De a 7—12 éves korban szükségét érzi a rendnek, törvényszerűségnek és szívesen alárendeli magát a tekintélynek. Előszeretettel utánozza a tekintélyes egyént. Különben ebben az időben utánélésre kiválóan képes s ezért a vallásos utánélés szempontjából a hitoktatónak a gyermek ezen lelki tulajdonságát élénken szem előtt kell tartania. Mert a vallásosság eleinte lehet szimpla utánélés, de ebből kifejlődhetik az élmény s a vallásos élet.

A 7 éves gyermek fantáziája nagyon élénk s ezért nagyon

szereti meghallgatni a tündérmeséket. A lányoknál ez az érdeklődés kitartóbb, a fiuknál hamarosan átsiklik a rejtvények iránti érdeklődés síkjába. A nyolc éves gyermek szereti a beszélő állatokról szóló meséket és erős érzék mutatkozik nála a humor iránt. A 9 éves korban már a felnőttek tetteiről szeretnek meghallgatni érdekes elbeszéléseket.

A fenti érdeklődési irányok határvonalát, természetes, hogy nem lehet mereven meghuzni, mert azok a testi fejlődés menetével párhuzamosan haladnak. A fejlődés pedig sokszor ugrás-szerű. De megállapítható, hogy 6—10 éves korban a testi és lelki fejlődés párhuzamosan halad, csak hogy a lelki fejlődés a testi fejlődési „ugrás“ után 2 hónappal jelentkezik. Tehát, ha valamely gyermek testileg hirtelen nőtt, 2 hónapra rá lelki életében is fejlődés várható. A jó nevelő épen ezért nem hagyja figyelmen kívül a gyermek testi fejlődését (évközben többször súly- és magasság méréseket végez tanulóin), ezen idő alatt kevesebbet vár tőle és a rákövetkező szellemi fejlődést kihasználja.

A hitoktató sohasem végezhet sablonos munkát, hanem figyelemmel kell lennie a gyermek nemére, testi állapotára és egyéniségére.

Minden gyermeknél egyénisége határozza meg gondolatainak kifejezési módját: szóban, írásban, vagy rajzban; esztétikai érzékének fejlettségét: felfogásban és alkotásban; érzelmi életét: elmélyülő-e, vagy felületes, érzelmei könnyen megindíthatók-e, és állandóak-e? Szociális magatartását: önző-e, vagy szociális együttérzés jellemzi a munkában és játékban. Az egyéniségtől függ a gyermek erkölcsi ítélőképessége, önkritikájának mértéke és igazságérzete; továbbá az akaratí élete, mely szerint akarata könnyen, vagy nehezen indítható meg, lobbanékony, vagy kitartó, akaratában önálló-e, önfegyelmzésre képes-e és kötelességtudó-e?

A hitoktatónak figyelemmel kell lennie a gyermek gondolkodásának kvalitatív különbségeire is. A gyermek 3—6 éves koráig egocentrikus. Azért beszél, mert neki a saját beszéde öröme van. Ez a tulajdonság a hét éves korban csökken. Akkor kezdődik a valódi beszélgetés, amikor a gyermek megérti a vele beszélő egyén álláspontját és nem tartja többé természetesnek, hogy másoknak is tudniuk kell, kiről van szó, amikor ő beszédének személyeit csak névmásokkal nevezte meg. A gyermek ebben a korban kiküszöböli beszédéből az ellent-

mondásokat és megvan már az a képessége is, hogy a tényeket összefoglalja és belőlük általánosításokat vonjon le. A hat éves gyermek a viszonylagos ítéleteket még nem tudja felfogni. Pl. a vele szemben ülőnek csak a 7—8 éves gyermek tudja helyesen megmutatni a bal és jobb kezét. A gyermek 7—8 éves korig transduktív módon következtet, vagyis csakis az egyesről az egyesre, nem rendelkezik még a logikai szükségesség tudatával. A 7—8 éves korig gyakran esik ellentmondásokba, pl. a hajó azért úszik, vagyis marad a víz színén, mert a nehézsége tartja fent. Gondolkodásának logizálódása is a 7—8 éves korban kezdődik, de még ebben a korban sem képes arra, hogy csupán felvett premisszákból valamilyen igazságot vezessen le. A 8—9 éves gyermek már logikusan kezd gondolkozni: állításait igazolni is tudja.

A 7—9 éves gyermek lelkének fenti vázlata mutatja, hogy a hitoktatónak a munkáját milyen széles körütekintéssel kell végezni, hogy értékes eredményeket tudjon elérni. A gyermek lelkének pontos ismerete a sikernek már fontos tényezője, tehát aki jó hitoktató óhajt lenni, legyen jó bűvára a gyermeki léleknek.

Megjegyezni óhajtom, hogy az évszámok közé ékelte lelki jelenségek a valóságban nem mindig pontosan a fenti kicövekelés szerint mutatkoznak. Mert a lelki élet függő viszonyban van a fajtsággal, egyéni dispoziciókkal (egészség, betegség), környezettel. De a megfigyelések legnagyobb része általánosságban igazolja az évszámokkal való kicövekelés helyességét, lényeges eltérés leginkább csak abnormis, patológikus esetekben mutatkozik, vagy nagy fajtabeli különbségeknél.

Dobai István.

(Folytatjuk.)

**CSIKSZENTKIRÁLYI
BORS MIHÁLY.**

1886–1937.

Folyó év január hó 8-án hunyt el váratlanul tragikus módon *Bors Mihály* sándulești földbirtokos, turdaarieszköri felügyelő gondnok. Halála mély gyászba borította az unitárius egyházat, már azért is, mert tekintélyes vagyonának általános örökösétül az egyházat tette halála előtt pár héttel kelt végrendeletében. A legutóbbi főtanácsi ülésnek bizalmas jellegű értekezletein még ott láttuk, ahol élénk figyelemmel kísérte a tárgyalásokat. Azután eltűnt, végképen eltűnt szemünk elől mindig siető, sokszor belső nyugtalanságot eláruló délceg alakja, hogy többé ne lássuk soha.

Érdekes és nem mindennapi egyéniség. A nagy megindulások, nagy akarások és elgondolások embere. Ötletek villantak meg agyában, melyek több ízben maradandó alkotásokban öltöttek látható formát. Nyolcvan holdas gyümölcsöse, nagykiterjedésű gyümölcsfa oltoványtelepe, rózsák ezreivel ékeskedő „tündérkertje“, ahogy ő szokta nevezni, vajjon nem utmutatók-e abban a tekintetben, hogy merre fordítsuk figyelmünket népünk megnehezült önfenntartásának, az ardeali magyar kisebbségi gazdálkodásnak irányításában? Emlékét őrzi a Turdahasadék turista menháza is.

Amikor beszélgetett vele az ember, legalább reám mindig azt a benyomást tette, mintha kérdések és problémák izgatnák, amelyre tett is célzásokat. Ugy képzeltem, hogy lényének csak fele volt velem, a másik valahol egyebütt.

Most már megnyugodott. Legendás egyénisége eltűnt. De lelke nemes részének élnie és gyümölcsöznie kell a hagyatékban, amelyet az egyháznak juttatott.

Legyen csendes a nyugodalma és áldott az emlékezete.

Dr. Varga Béla.

IRODALOM.

Stefan Zweig: Rotterdami Erasmus diadala és bukása. Fordította: Horváth Zoltán. Bp. 238 l.

Erről a munkáról írni sohasem időszerűtlen. A mű tárgya és az a művészi forma, melyben Stefan Zweig nem is annyira megírja, mint inkább megfesti Erasmusnak, a csendes munka emberének történeti arcképét, nem tartozik a mulandó alkotások közé. Regényes életrajznak minősítik Stefan Zweignak ezt és hasonló írásait s magyar nyelven is vannak utánzói, de az Erasmusról írott mű nem regényes életrajz, hanem csak olyan élvezettel olvasható, mint egy szép regény. Ez a munka több regényes életrajznál. Az ilyen történetírás valóságos művészet. Kétségtelen, hogy a történelem tudomány, de művészetté lesz a történetírás egy ilyen világhírű írásművész kezében, mint amilyen Stefan Zweig és megmarad mégis tudománynak, mert nem kalandozik el az igazság útjáról. Stefan Zweig egyben kiváló pszichológus is, de kitűnő elemzéseiben nyoma sincs a történelemhamisításnak, sőt négyszáz év távlatából is nemcsak a vesékbe lát, hanem egészen a gerincig átlátásként és világosan rajzolja meg a szellem emberének törekény alakját.

Zweig szerint az első békebarát, Erasmus nem ismerte el egyik nemzet fölényét sem a másik felett, hanem valamennyiüket szeretetre méltónak találta. Élete céljának azt tekintette, hogy valamennyi ország, fajta és osztály legjavát, egy nagy szövetségbe egyesítse. Úgy találta, hogy a jelen csak mindig lépcső a tökéletesedés felé. Hiitt benne, hogy meg lehet valósítani a nemzetiség felülemelkedő békét, a saját nemzeti nyelv kikapcsolásával, egy közös nyelv, például a latin használatával.

Erasmus az első és egyetlen reformátor, aki a kath. egyházat az értelem törvényei szerint akarta újjászervezni. Azonban a szellem embere szembekerült a tettek férfiával, Lutherrel, kinek kemény ökle szétzúzta mindazt, amit Erasmus íróttal finoman, gyengéden igyekezett összekötni.

Erasmus életideálja az volt, hogy ne legyen senki vezére, de senki alattvalója sem. Ott van a hazája, ahol a könyv uralkodik s ő lesz az új idők első tökéletes írásművésze. Erasmusban lesz először európai hatalommá az író, de ő hatalmát nem lázításra, bomlasztásra, hanem a közösség, a kiegyenlítés szellemében használta fel. Ez a nagy szellem egy beteges s olyan gyenge testben volt, mely mindig magával hordozta a halált. Életének legfőbb öröme a munka volt s ez a veszedelmesen képzelődő a munkában olyan erős volt, hogy csak 3—4 órát aludt naponként s a többi időt szakadatlanul munkában töltötte. Csak így érthette el, hogy korának világító fátylaja lett s talán egyetlen tudós sem rendelkezett szellemi életéből folyóan olyan viláгурalmi hatalommal, mint Erasmus. Különböen először is nála részesítik ilyen előnyben az örökölt hatalommal szemben a szellem erejét s a kor ez új világszemlélet zászlóhordozójává Erasmust választotta ki. E magas polcon Erasmusnak célja a nyugati világ új szellemi egységfrontjának felállítása: az *Európai Egyesült Államok*. Mielőtt azonban a humanisták kulturoptimizmusa a *világegység* nagy művét megkezdhetette volna, a reformáció véget vetett Európában a szellemi egységnek. A wormszi világtörténelmi gyűlésen Luther akarata tette vált.

V. Károly császár azért hívta össze az augsburgi gyűlést, hogy megteremtse a nyugati világ szellemi és vallási egységét, de ez a gyűlés, bár össze akarta kötni a félig kettészakadt keresztény világot, végérvényesen két hittáborba osztotta szét.

Mikor a hanyatló Erasmus az európai egység szellemében fogant szellemi hagyatékát átadja a következő nemzedéknek, akkor jelenik meg a világtörténelem egyik legdöntőbb könyve Macchiavelli: „Principé“-je, az *erasmusi eszme ellentéte*. A történelem reális keretei között természetesen Európában az erőszak dicsőítése és uralma jutott érvényre. A nagy humanista álom pedig, az európai nemzetek egyesülése a közös kultúra védelme alatt, talán utópia marad. Azonban az idealizmus lángolását meg kell becsülnünk akkor is, ha az eszmék nem jutottak diadalra.

A nagy írásművész, ha 400 év múlva is, de megtalálta a méltóan jellemző írásművészt s a magasztaló jelzők egész tömegét felsorolhatnám e műre, mely az igazság őszinte és pártatlan szeretetével megőrizte s mindvégig megtartotta a történetírás komolyságát és megbízhatóságát a forma művészivé emelésével. Re-

mek és felejtethetlen olvasmány e munka mindazoknak, akik a humanizmusról és a reformáció keletkezéséről élvezetesen akarnak tiszta képet nyerni.

P. Szentmártoni Kálmán.

Dr. Jancsó Elemér: A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században. Irodalomtörténeti tanulmány. Kiadja az „Ady Endre társaság”. Cluj, 1936 16°, 281 old.

A „Keresztény Magvető” hasábjairól jól ismert Dr. Jancsó Elemér évek óta rendszeresen foglalkozik a magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti vonatkozásaival s e munka első eredményeit, a magyar szabadkőművesség hőskorának történetét a fent idézett vaskos kis kötetben tette közzé. A magyar szabadkőművesség kezdeteiről kevés feldolgozott anyag áll rendelkezésre s ezért szerzőnek elsősorban alapos levéltári kutatásokat kellett végeznie, aminek folyamán a déghi Festetics-levéltár, a budapesti Széchenyi-könyvtár, a Muzeum Egyesület és a sibiui Bruckenthal Muzeum levéltárából számos nagyértékű, eddig ismeretlen művelődéstörténeti dokumentumhoz jutott. Ezek új fényt vetnek a XVIII. századbeli magyar kulturális és politikai viszonyokra és eddig homályban levő szemszögből mutatnak be eseményeket és embereket. A magyar polgárság kialakulásáról alkotott képünk nem volna teljes, ha nem tudnók, hogy a páholyokban találkozik a magyar nemesség a többnyire idegen városi elemmel s ebből olvad össze a következő század uralkodó osztálya; a Martinovics-féle összeesküvés s az első magyar köztársasági forradalom is csak a szabadkőműves mozgalom akkori elterjedtségével válik érthetővé; a testőrgárda irodalmi fellépésének megítélésénél pedig döntő fontosságú a bécsi páholy reájuk gyakorolt hatása. Báróczy, Naláczy, Bessenyei, Bacsányi, Verseyhy, Kazinczy, Kármán, Pálóczi Horváthot más szemmel látjuk, ha megtudjuk, hogy a szabadkőművesség uttörői voltak, Transzilvániában pedig Aranka György, Fritsi Fekete Ferenc, Gr. Teleki Sámuel és Gr. Bánffy György kormányzó történeti szerepe nyer szabadkőműves munkásságuk útján új beállítást. Az unitáriusok közül Pákei József filozófia tanár tartozott az uttörők közé, kinek németnyelvű szabadkőműves diplomáját kollégiumi könyvtárunk őrzi. A szabadkőművesség körüli fogalomzavar és homály tisztázásához vezet és művelődéstörténeti ismereteinket is szélesen kiterjeszti Dr. Jancsó hiánytpótló munkája, aminek érdeklődéssel várjuk a folytatását.

Dr. Mikó Imre.

Handbook of the international association for liberal christianity and religious freedom. Szerkesztette: Dr. G. J. Bleeker titkár, London, 1936. 60 lap.

A kopenhágai konferencián kellemes meglepetésként a nemzetközi énekeskönyv kiadása hatott, míg a jelen arnhemi össze-
jövételre megjelent a társulat első évkönyve is, mely szűkre kor-
látozott terjedelme dacára is, hasznos adatokat gyűjtött egybe. A
szerkesztő bevezető szavai után olvassuk Dr. Hall Alfréd elnök
komolyhangu bevezetését, Dr. L. Cornisch, az amerikai unitárius-
sok elnöke a mozgalom céljairól, Dr. W. H. Drummond volt fő-
titkár a konferenciák multjáról ír kedves sorokat. Dr. Nordhoff
titkár a mozgalom szervezetét, Dr. van Holk professzor pedig a
szabadelvű teológia körvonalait ismerteti. A következőkben két-
két oldalra terjedő cikkek az egyes országok tagszövetségeit is-
mertetik. Husz szerző rövidrefogott angolnyelvű ismertetésben szá-
mol be egyháza illetve szövetsége munkásságáról. Országrészünk
unitáriusairól Dr. Boros György püspök, a magyarországi unitá-
riusokról Dr. Csiki Gábor lelkész irtak vázlatos ismertetést, me-
lyek világos képet adnak egyházunk állapotáról még akkor is, ha
megjegyezzük, hogy annak multtravonatkozó történetiszemléletével
nem mindenben tudunk egyet érteni. A nemzetközi nőmozgalom
munkáját Miss. R. Lee, az ifjusági szervezet célkitűzéseit H. H.
Cheetham lelkész ismertetik. A könyvet az eddigi konferenciák
időrendi felsorolása és a gyűjteményes kiadványok ismertetése fe-
jezi be. A husz ország unitárius és szabadelvű protestánsai között
ott találjuk az amerikai unitárius és univerzalista, az angol unitá-
rius és szabad keresztény, a holland, dán, svéd, norvég, eszt,
belga és francia szabadelvű protestántizmus és külön az elzászi
evangélikus egylet ismertetését. A német és franciasvájci, valamint
a németbirodalmi mozgalmak vázolását, a cseh nemzeti egyház
és unitárius gyülekezet ismertetését, valamint az indiai Brahmo
Somaj és a fülöpszigeti Független Egyház rajzait. Minden egyes
ismertetés írója az illető egyház vagy mozgalom hivatalos repre-
zentánsa, s így ismertetésük a hivatalos álláspontot tünteti fel.
Remélni merjük, hogy a hasznos, de csak lexikális adatokat tar-
talmazó kis kézikönyvet majd soron fogja követni az egyes orszá-
gok és egyházak életét ismertető nagyobb könyvsorozat is. Ennek
a kis könyvecskének magyar nyelven való megjelentetése így is
hasznos szolgálatot tenne tájékozódásaink során. *Ferencz József.*

Prof. Dr. J. Lindeboom : Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme. A szabadelvű protestántizmus története.

Irta: Dr. J. Lindeboom a groningeri egyetem nyilv. r. tanára, három kötetben 188+191+233 lapokon, megjelent az 1929, 1933 és 1935. években.

Az arnhemi konferencián a holland felszólalók több ízben emlegették ezt a munkát, mely az európai és amerikai szabadelvű protestántizmus fejlődéstörténetét foglalja össze, hosszú évekre terjedő hatalmas munkával. A konferencia egyik holland résztvevője, Da, W. H. Vaillant remonstráns lelkésznő szives segítségével átlapoztuk a könyvet, s annak a magyar unitárizmusra és protestántsabadelvűségre vonatkozó a III. kötet 181—183 lapjain található részét német fordításban megszereztem a magam részére.

A munka első kötetében a fejlődés menetét a szabadelvű protestántizmus kialakulását Lessing haláláig — 1781 — a másodikban a modernizmus kialakulásáig — 1870 — hozza el, míg a harmadik kötet az utolsó ötven év történeli fejlődésének arcát ismergeti. A tudós szerző, aki a holland és a középkori latin irodalom mellett, az angol, német és francia forrásokat is eredetiben használta, az első két kötetben egy szó említést sem tesz az ardeali magyar unitárizmusról. A harmadik kötetet már 1935-ben írta meg, tehát egy évvel a kopenhágai konferencia után, ahol ott tartott egyháztörténeli előadásait épen a teológiai szeminárium előadásain résztvett egyik fiatal ardeali unitárius lelkész illetve erős bírálattal, még sem tudott alapos munkát végezni. Az, amit adott, nem mondható hibásnak. Református források nyomán ismerteti a mult század utolsó negyedének református szabadelvű mozgalmait, melyek jórészt Kovács Ödön és társai köré csoportosultak, s azután egy egészen cérnavékony vázlat után megkísérli, hogy az ardeali magyar unitárizmus teológiai fejlődésének utolsó ötven esztendejét ismeresse. Amit az egyház élete utolsó tizenöt esztendejének harcáról és nehéz küzdelmeiről amerikai források nyomán ír, az megfelel a valóságnak és hű tükre a helyzetnek. Ezeknek a soroknak nem is az a célja, hogy bírálják, Lindeboom kétségkívül jószándéku, néhány oldalas fejtegetéseit, hanem az, hogy ennek kapcsán reámutassunk egyházi külföldi kapcsolataink számos gyöngeségének egyikére. Ezt a munkát a hollandiai szabadelvű protestántizmusnak — melynek lélekszáma ma nyolcszázezren felül áll — egy reprezentáns tagja írta, s szó van arról, hogy a munkát ugyanennek a mozgalomnak segítségével német vagy angol nyelv-

ven az egész művelt világ tudós olvasóközönsége előtt is hozzáférhetővé tegyék. A magyar unitárius egyháznak a hollandiai remonstráns egyházzal századnál továbbtartó erős és szerves kapcsolata volt, melynek két maradandó emléke Szentábrahámi püspök szisztématikus teológiai munkája és a leégett cluji templom felépítésére Dimény Pál utján gyűjtött adományok. Ezt a holland író teljesen figyelmen kívül hagyja, amiből következik az, hogy ezt a hollandusok ma nem ismerik. Erre vonatkozóan bizonyítékom Dr. Blokker lelkész, a remonstráns egyház szorgalmas történészével folytatott beszélgetésem, aki szintén csak épen, hogy hallott, a remonstráns és ardeali kapcsolatokról. Ez az éremnek azonban csak az egyik oldala. A világháború óta a nemzetközi unitárius és szabadelvű protestáns szövetségben a hollandusok átvették a vezetőserepet. Az 1922. évi leideni és az 1930. évi arnhem-i konferencián egyházunk képviselői hivatalosan is ott vannak, az 1934. évi kopenhágai gyűlésen számos hollandussal, köztük épen a könyv szerzőjével is találkoznak néhányan, a mozgalom holland titkár-professzora 1932-ben meg is látogatja ország-résznünket, és mégis olyan ügyetlenek vagyunk, hogy nem tudjuk magunkat, életünket, mozgalmunkat, unitárius multunkból táplálkozó jelenünket észrevétetni. Ezek nem a szemrehányás, hanem a marcangoló, emésztő önvád gondolatai. Egyoldalú angol és amerikai rajongásunkkal lassan odajutunk, hogy a mellettünk élő európai államok szabadelvű protestánsai tudományos dolgozataikban, az unitárius gondolat és szellem fejlődését ismertető munkáikban csak néhány oldalas lexikonszerű riportadatot adnak rólunk, sajnálkozva jelen életünk nehézségei felett, de egy szavuk sincsen eszméink és életünk ismertetésére. E könyv kapcsán legyen új tanulságunk az a tudat, hogy komoly munkát egyoldalúsággal és szűklátókörűséggel végezni sohasem fogunk. Azok, akik a vezetésre vállalkoztak és hivatottak, lássák és érezzék ezt is feladatukul, mert ez is van olyan fontos, mint a többi lényeges kérdés. A „to be or not to be” kérdéskomplexumába a magyar unitárizmus külföldi kapcsolatainak, holland, német, francia és svájci oldalra való kiépítése is beletartozik, s akik ezen fáradoznak, jóakaratu ajkbiggyesztés helyett, legalább is segítséget és szándékaik őszinteségének elismerését kéri és várják.

Ferencz József.

Dr. Simons Minot—Simén Dániel: Egy modern Istenhit. 8°, 124 old. 1937. „Pallas“-nyomda Cluj. Lapzártakor értesültünk, hogy az Iratterjesztő Szabadelvű Értekezések sorozatában megjelent.

Dr. Mikó Imre: A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. A Hitel múltévi 3. számában megjelent hosszabb tanulmányát adta ki könyvalakban a szerző, aki nagy jogi felkészültséggel tárgyalja a kisebbségi magyarságnak a védelmére rendelt népszövetségi Tanáccsal való viszonyát, valamint a más kisebbségek helyzetét is. Egyenként ismerteti a romániai magyar kisebbség beadványait és azoknak elintézési módját 1920-tól napjainkig, amelyek sajnos, soha sem jártak teljes eredménnyel. Részletes tájékoztatót kapunk a magyarországi hivatalos és nem hivatalos beadványokról is. A mérsékelt eredménynek nem a kisebbségek, vagy egyes államok az okai, hanem a Népszövetség eljárása, amely a kisebbségi sérelmek orvoslását nem jogi, hanem politikai szerve bízta. *b. gy.*

Ütő Lajos: Nébo hegyén. A szerző bölcső mellett és myrtusok között tartott beszédeinek előbbi kötetei után most temetési beszédeit adta ki gondos és izléses kötetben. Szép gondolatok és tiszta érzések adják meg beszédeinek értékét, azonban érzelmei nem egyszer elragadják és tulságos liraisága már-már a beszéd rovására megy. A hangulat tisztaságát stílusának avatagsága zavarja néha, máskor pedig az idegen szavaknak és görög mitológiai meg ehhez hasonló neveknek indokolatlan, könnyen elkerülhető használata kelti fel a kritikai érzék tiltakozását. Ezek mellett viszont nagy érdeme, hogy az egyházi beszédet művészivé igyekszik tenni, új lehetőségeket keres, hogy felfrissítse a beszédszerkesztés és előadásmód megkövesedő formáit. Néha a novellairó eszközeit használja és ahol ennek a módszernek nagy lehetőségei nem ragadják el, igen szép eredményeket mutat fel. *b. gy.*

Pályázati hirdetés.

Az Unitárius Irodalmi Társaság Dr. Ferenczy Géza elnök ur adományából a következő pályázatokat hirdeti:

1. Irandó egy unitárius tárgyú és vonatkozású regény. Jutalma 4000 azaz Négyezer lej. Terjedelme 8—10 nyomtatott iv lehet. Határidő: 1938 szeptember hó 15.

2. Megirandó bármelyik unitárius egyházközség története. Terjedelme egy nyomtatott iv lehet. Jutalma 1000 azaz Egyezer lej. Beadási határidő: 1937 december hó 31.

3. Irandó egy unitárius vonatkozású és tárgyú elbeszélés. Jutalma 1000 azaz Egyezer lej. Terjedelme egy nyomtatott iv lehet. Beadási határidő: 1937 szeptember hó 15.

A pályamunkák idegen kézírással vagy gépirással és jeligés levéllel ellátva az Unitárius Irodalmi Társaság főtitkárához P. Szentmártoni Kálmán tanárhoz (Cluj, Colegiul Unitarian) adandók be. Cluj, 1937 január hó 18.

P. Szentmártoni Kálmán,
főtitkár.

Vári Albert,
elnök h.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinkhoz. A „Keresztény Magvető“ a jelen számmal a LXIX-ik évi pályafutását kezdi meg. Ugyanennyi kötettel gazdagította az unitárius egyházi irodalmat. Felbecsülhetetlen szellemi értéket mentett meg a multból a jelen és jövő számára. Nemcsak unitárius, hanem általános kulturszempontról is nélkülözhetetlen; midőn a mai idők szélsőséges világrámlatai között igyekszik megjelölni azt az utat, amely szebb jövő felé vezet. Azonban, hogy hivatását betölthesse, az az olvasók támogatásától is függ. Az a kérésünk az új év alkalmából, hogy előfizetéseiket megújítani s újabb előfizetők gyűjtésével célunk megvalósításához közelebb juttatni sziveskedjenek. Előfizetési díja Romániában 200 lej. Magyarországon 8 Pengő, amely összeg az Országos Központi Hitelszövetkezetről (Budapest, V., Nádor-u. 22 sz.) levő folyószámlánkra befizethető.

A szerkesztőség.

Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyűlése. Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyűlését 1936 december 12-én tartotta. Dr. Ferenczy Géza elnök megnyitójában meleg szeretettel emlékezett meg az elmúlt év irodalmi eredményeiről s egyben megállapítja a jövőben követendő irányvonalat, melynek abban kell csúcsosodnia, hogy készüljenek el az egyes egyházközségek történetei, hogy végre már meg lehessen írni az unitárius egyháztörténelmet. Egyházi irodalomtörténetünk egyáltalán nincs, ennek elkészítése szintén elsőrendű irodalmi feladat. Hogy az Irodalmi Társaságot céljaihoz közelebb juttassa, a nagyrebecsült elnök újabban megint 16.000 lejt adományozott az „Unitárius Irodalmi Társaság“ céljaira, amint ez folyóiratunkban közölt elnöki megnyitójában látható. Közgyűlés ezt lelkes éljenzéssel vette tudomásul s a nemesszívű adományozónak jegyzőkönyvileg fejezte ki hálás köszönetét. Következett S. Nagy László titkári jelentése, mely sze-

rint az 1936. évi irodalmi termelés tevékenyebb munkásai: S. Nagy László, Fekete Lajos, Balázs Ferenc, Dr. Varga Béla, Dr. Iván László, Simén Dániel, Fikker János, Benczédi Pál, Patakfalvi Zsigmond, Dr. Gál Kelemen. Majd Vári Albert szerkesztő számolt be a „Keresztény Magvető“ 1936. évi működéséről. Megtudjuk a jelentésből, hogy a jelzett folyóiratban az 1936-dik év folyamán megjelent 6 hittani, 18 történelmi, 2 nevelési, 10 egyházi életre vonatkozó dolgozat, 4 költemény, 19 könyvismertetés és több kisebb közlemény. A „Keresztény Magvető füzetei“ című sorozatban megjelent S. Nagy László: „Az Unitárius Irodalmi Társaság története“ és Kovács Imre: „Adatok a calnic-i unitárius egyházköztség történetéhez“; az „Unitárius Irodalmi Társaság szakkönyvtára“ című sorozat is két kiváló művel gyarapodott, Fikker János: „Az Istenfogalom korunk tudományos gondolkodásában“ és Dr. Gál Kelemen: „Küiyéni Ferencz József unitárius püspök és kora“. Hadházy Sándor pénztárnoknak, jelentése megtétele után, közgyűlés elismerését nyilvánította. Sajnálattal vette tudomásul a közgyűlés S. Nagy László főtítkár lemondását s öt tb. főtítkári címmel tüntette ki, főtítkárnak pedig a közgyűlés egyhangulag P. Szentmártoni Kálmán tanárt választotta meg, akit ez alkalomból Dr. Ferenczy Géza elnök meleg szavakkal üdvözölt.

Egyházi Főtanács. Történelmi jelentőségű főtanácsi gyűlése volt egyházunknak 1936 december 13., 14. és 15. napjain. A Főtanácsot megelőző Lelkészköri, Unitárius Irodalmi Társasági és Dávid Ferenc Egyleti közgyűléseken szokatlan nagy számban jelentek meg a tagok, s az utóbbi gyűlés végén a választásokkal kapcsolatban már érezhető volt az az izgatott hangulat, amely a következő napokon a Főtanács tagjait uralta. A Főtanácsot Dr. Ferenczy Géza főgondnok tartalmas beszéddel nyitotta meg, s nagy türelemmel és bölcsességgel vezette két napon át, míg a harmadik napon délután az elnöklést Dr. Szent-Iványi József főgondnok vette át, aki szintén nagy tapintattal vezette az éjfél utáni órákig, amikor befejeződött a tárgyalás. A tárgysorozatban 32 pont volt feltüntetve, de a különböző csoportosításokkal együtt az 50-et is meghaladta. A tárgyalás menete az első napokban lassu volt, mert különösen a jelentésekhez szokatlan nagy számban jelentkeztek a felszólalók. A felszólalások kapcsán heves viták keletkeztek, amelyek rendén gyakran kellett zártüléseket elrendelni. Sokszor úgy látszott, hogy az ellentétek áthidalhatatlanok, hogy a

a hagyományos unitárius egység a megpróbáltatások viharában hajótörést szenved. Végül győzött a jobb belátás s végeredményében a Főtanács mégis bizonyos megkönnyebbülést szült a lelkekben. Az egyes határozatok érdemi részével nem foglalkozunk. Azok a nemsokára megjelenő jegyzőkönyvben megtalálhatók lesznek. Csak azt a legfőbb óhajításunkat fejezzük ki, hogy mindaz, ami történt, sokszorosan megpróbáltatott egyházunk javára és előmenetelére legyen, mert az emberek mulandók, de az unitárius vallásnak és egyháznak élnie kell, mert arra még sok és nagy hivatás vár.

A dramatizált bibliatanítás. A Dr. György Lajos és Márton Áron szerkesztésében megjelenő „*Iskola*“ című kitűnő oktatásügyi és népnevelő folyóiratban Dr. Ervin Gábor érdekes vallástani módszert mutat be „*dramatizált bibliatanítás*“ címen. Eljárásának indoklására a következőket mondja: „A szemléltető eszközök közül a legolcsóbb s a gyermeknek legkedvesebb a játék. Munkáltat, leköt és megmarad az emlékezetben... Segéd-eszköz nem kell hozzája, tisztán a kis Biblia szavain épül fel. A gyermekek mondhatatlan örömmel teszik és mindig újra kívánják.“ Három példát mutat be: 1. *Ádám és Éva*. Személyek: Ádám, Éva, kígyó, Isten, villámlás és dörgés, esetleg angyal. 2. *Külön ítélet*. Személyek: Isten, ördög, angyal, három lélek. Isten jobbja felől áll az angyal, balja felől az ördög, angyal, három lélek. 3. *Az irgalmas szamaritánus*. Ebben már mind csak emberi lények szerepelnek. Az említett tételekből csak részletkidolgozások vannak közölve. Ezeket azért nem közöljük le, mert amugy is a Biblia szövege alapján állanak s azt mindenki kidolgozhatja, aki az ilyen módszertől sikert remél. Mi örömmel üdvözlünk minden módszert, amely a vallástani sikerét biztosítja s annak megvizsgálását kötelességünknek tartjuk. Azonban ez lényegében nem új, minthogy semmi sem új a nap alatt. A középkori és reformációkorabeli játékok, misztériumok, iskolai drámák ilyenforma célt szolgáltak. Napjainkban Máthé Sándor säcueni-i lelkész a falusi ifjuság számára készített párbeszédese jeleneteket az újszövetségi történetekből, nevezetesen Jézus elíteltetéséből is. A jelenet, amely jól, okosan és színesen volt megírva, a közönségre igen jó hatást tett. Nekem azonban az volt a véleményem, hogy az olyan tragikusan fönséges esemény, mint amilyen Jézus elíteltetése is, nem való műkedvelők s nem különösen gyermekek játéka

számára. Az ilyeneket bizzuk az igazi nagy művészekre!... Ebből a felfogásból önként következik, hogy Istent (Istennek a hangját sem!) nem szerepeltetném a játékban. Ellenben az olyan történeteket, ahol Isten maga nem jelenik meg, ahol csak beszélünk Istenről, ahol emberek jelennek meg, mint Jób, Dávid király történetében s az újszövetség számtalan jelenetében (A talentumok, Tékozló fiu, A szőlő munkásai stb.) egész jó sikerrel és a profanizálás veszedelme nélkül lehet játékot alkotni. A középiskolában azonban ennek csak abban az esetben van értelme, hogyha ezzel a Bibliának s általában a vallásnak mélyebb értelméhez jutunk. A bibliai történeteket, elbeszéléseket játékos előadás nélkül is nagyon szívesen tanulják a középiskolás tanulók. Az elemi iskolában azonban csakugyan hasznos lehet, s hasznos lehet a középiskolásoknál is, de ez a módszer sem az egyedül üdvözítő módszer. Nem szabad elfeledni, hogy a tanulás és az élet általában nemcsak játék, hanem komoly munka. Játsszunk jó kedvvel az élet komoly munkáját, dolgozzunk jó kedvvel, de ne feledtesstük el sohasem, hogy a tanulás kötelesség, mint magának az életnek minden komoly feladata.

B. P.

Protestantenblatt, a híres német Protestantenverein hetilapja, mely most 70-ik évfolyamában van, nagy anyagi nehézségekkel küzd. A folyóirat szerkesztését Dr. Wilhelm Schubring berlini evangélikus lelkész látja el egy szerkesztőbizottság élén, aki egyben, mint a német szabadelvű protestánsok egyletének főtitkára, az unitárius világszövetség elnöki tanácsában is helyet foglal. A lap előfizetési ára külföldre évi 12 márka. Azok, akik a lapot megrendelhetik, nemcsak maguknak szereznek kellemes és megbízható ismertetőt a németországi egyházi helyzetről, de a német szabadelvű protestántizmus ügyének is szolgálatot tesznek, mert a lap a Christliche Welt mellett az egyetlen ilyenirányu organum.

F. J.

L'Esprit et La Vie cimen svájci és franciaországi szabadelvű protestáns lelkészek új lapot indítottak Etienne Giran szerkesztése mellett. A lap szellemében az Eglisé Reformé régi lapját az irányzatában orthodox elveket valló L'Évangilé et Liberté című folyóiratot kívánja pótolni, mely hosszú esztendőkön keresztül, egészen a néhány évvel ezelőtt megkezdődött franciaországi protestáns egységesítő törekvésekig, André Bertrand az Oratoire du Louvre lelkésze vezetése alatt a vallási szabadelvűség letéte-

ményese volt. — A lap kezünkbe került új száma hosszasan foglalkozik Stefan Zweig híres német írónak „Castellion contre Calvin ou une Conscience contre la Force“ című, s orthodox református körök részéről nagy támadásban részesült regényének ismertetésével. E német nyelven és francia fordításban is megjelent ismertetésére még a magunk részéről is vissza kívánunk térni. *F. J.*

Az Unitárius Irodalmi Társaság Brassai tanárrá választásának századik évfordulója alkalmából 1937. február hó 28-án Clujon, a püspökség disztermében emlékünnepelet rendez, amelyre előre is felhívjuk olvasóink figyelmét.

Patakfalvi Zsigmond cluji fiu elemi iskolai tanító által irt és pályadijat nyert „A gyümölcstermelés jelentősége és haszna népünk gazdasági életében“ második kiadását is siker koronázta. Az oradeai róm. kath. püspöki hivatal 2000 példányt rendelt meg és vett át szétosztás, terjesztés céljából. A gyümölcstermelés fellendítése érdekében, hivatalos kisebbségi tényezőink, mind szélesebb körben karolják fel e hasznos kis füzetecskét, mely hivatva van népünket okos és célszerű útbaigazításokkal gazdaságilag jövedelmező forráshoz és megélhetéshez juttatni, valamint az oltványok és gyümölcsfák sok kárttevő ellenségeivel szemben, határozó védekezési eljárását a már bevált tapasztalatok alapján közkinccsé tenni. Megrendelhető, amíg a kevés készlet tart, Patakfalvi Zsigmond fiu elemi iskolai tanító címén Cluj, Colegiul Unitarian. Ára 5 lej. —st —e.

Gál Miklós
1856—1936.

Az unitárius lelkéshi karnak egy érdemes és jobb sorsra méltó tagja földi pályafutását bevégezte. Gál Miklós coltești nyug. lelkész Budapesten 1936. december hó 16-án 80 éves korában elhunyt. Szerény és alázatos szolgálója volt az Urnak. Feltűnés nélkül dolgozott az egyház érdekében. Mig fungens volt a csendes paplakban a tudománynak élt, nyugalomba vonulása után még inkább annak szentelte idejét.

Két évig tanult Londonban a Manchester Collegeban. Onnan hazajöve a rimetea-i, azután a budapesti s később a coltești egyházközségekben volt lelkész.

Nem volt nagy szónok, de beszédei tartalmasok és választékosok s mindig a kor haladó szellemével egyszínvonalon állók voltak.

Nyugodjék csendesen!

k. i.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Odorheiu 200, M. Suatu 500, Lőrinczy Géza 150, Târgu-Mureş 1600, Gálffy Zsigmond igazgató 250, Dr. Szent-Iványi Gábor 600, Németh István 200, Iara 200, Lőrinczy István tanár 200, Şaroş 200, Konopi Kálmánné 200, Dârjiu 200, Dr. Ferenczy Géza elnök újabb alapítványa 10.000 és újabb adománya 500 Lej.

Tisztelettel kérem a hátralékok és az előfizetési díjak beküldését, hogy a folyóirat előállításában és szétküldésében akadály ne merüljön fel.

Cluj, 1937 január 19-én.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.

